

XV. YÜZYIL BURSA KADI SİCİLLERİ: HUKUKÎ DEĞERİ, DEFTER TUTMA YÖNTEMLERİ VE BÜROKRATİK İŞLEYİŞ

 Habibullah HABİB*

ÖZET

Osmanlı kadı sicilleri, Osmanlı hukuk, idarî, iktisadî ve sosyal tarihinin en önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Sicil tutma geleneğinin kökenleri Emevîler dönemine kadar götürülse de Osmanlı dışındaki İslam devletlerinden günümüze ulaşan müstakil ve düzenli sicil bulunmamaktadır. En eski Osmanlı kadı sicilleri, Bursa sicilleri koleksiyonunda yer almakta olup 860/1455-1456 tarihli Bursa sicili, günümüze ulaşan bilinen en erken tarihli sicildir. XV. yüzyıl Bursa sicilleri, İslâm dünyasında defter formunda günümüze ulaşan en erken tarihli ve müstakil sicil koleksiyonunu teşkil etmesi bakımından sicil geleneğinin teşekkül sürecini aydınlatan önemli kaynaklardır. Bu çalışma, XV. yüzyıl Bursa kadı sicillerinin tamamını bir arada tanıtmayı ve değerlendirmeyi, böylece literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda her sicil baştan sona incelenmiş; tarih aralığı, kadı ve kâtipleri, varak ve kayıt sayıları ile kayıtların dil özellikleri sistematik olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, Osmanlı bürokratik geleneğinin teşekkülü ve hukukî kayıt sisteminin kurumsallaşması çerçevesinde analiz edilmiş ve bu sicillerin hukukî önemi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı hukuku, Osmanlı bürokrasisi, XV. yüzyıl, Bursa Kadılığı, Bursa sicilleri

15th Century Bursa Court Records: Legal Significance, Record-Keeping Methods and Bureaucratic Functioning

ABSTRACT

Ottoman qadi registers are among the principal sources for the legal, administrative, economic, and social history of the Ottoman Empire. Although the tradition of judicial record-keeping dates back to the Umayyad period, no independent and systematic court registers from other Islamic states have survived. The earliest extant Ottoman qadi registers are preserved in the Bursa collection, with the Bursa register dated 860/1455-1456 being the oldest known example. As the earliest surviving independent collection of court registers in codex form in the Islamic world, the fifteenth-century Bursa registers are indispensable for understanding the formation of the Ottoman judicial record-keeping tradition. This study introduces and evaluates the complete corpus of the fifteenth-century Bursa qadi registers. Each register was systematically examined with respect to its date, presiding qadi and court clerk, number of folios and entries, and linguistic characteristics. The findings are analyzed within the framework of the institutionalization of Ottoman bureaucracy and judicial record-keeping, and the legal significance of these registers is discussed.

Key Words: Ottoman law, Ottoman bureaucracy, 15th century, Kadılık of Bursa, Bursa records

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Ülkeleri Hukuk Sistemleri Ana Bilim Dalı, İstanbul / TÜRKİYE, habibullah.habib@marmara.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Habib, H. (2026). XV. yüzyıl Bursa kadı sicilleri: Hukukî değeri, defter tutma yöntemleri ve bürokratik işleyiş. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(52), 1409-1441. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1953741>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 18 Mayıs / May 2026

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 9 Ağustos / August 2026

Giriş

İslam hukuku alanındaki akademik çalışmalarda, meselelerin çoğu zaman teorik düzeyde ele alınması ve tarihsel bağlamdan kopuk biçimde değerlendirilmesi ciddi bir yönetsel sorun olarak öne çıkmaktadır. İslam hukukunun yaklaşık on dört asırlık gelişim sürecini tek bir bütün olarak değerlendiren yaklaşımlar, farklı dönem ve coğrafyalarda ortaya çıkan uygulama ve yorum çeşitliliğinin yeterince dikkate alınmasını güçleştirmektedir. Bu durum, İslam hukukunun toplumsal hayattaki işleyişini anlamayı güçleştirdiği gibi, normatif fıkıh literatürü ile tarihsel hukuk pratiği arasındaki ilişkinin sağlıklı biçimde kurulmasını da engellemektedir. Klasik fıkıh eserleri, büyük ölçüde “olması gerekeni” ortaya koymakta, buna karşılık hukuk kurallarının tarihsel süreçte nasıl uygulandığına dair sınırlı bilgi sunmaktadır. Bu nedenle, İslam hukukunun pratik boyutunu ve toplumsal hayattaki işleyişini ortaya koyabilecek birincil kaynaklara başvurulması zaruri görünmektedir. Bu bağlamda, İslam toplumlarının hukukî hayatını doğrudan yansıtan kadı sicilleri, normatif fıkıh literatürünü tarihsel uygulama ile birlikte değerlendirme imkânı sunan en önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.

Kadı sicillerinin ortaya çıkışı ve kurumsallaşma süreci henüz tam olarak aydınlatılamamış olmakla birlikte, bu kayıt geleneğinin Emevîler dönemine kadar uzandığı kabul edilmektedir. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti dışındaki İslam devletlerinden müstakil ve düzenli defterler hâlinde günümüze ulaşan kadı sicilleri bulunmamaktadır (Aydın, 2020: 290-291; Tak, 2019: 69-71). Osmanlı’da bilinen en erken tarihli sicil, 860/1455-1456 tarihli Bursa kadı sicilidir. Bu yönüyle Osmanlı kadı sicilleri, İslam dünyasında düzenli ve süreklilik arz eden en kapsamlı sicil koleksiyonunu teşkil etmektedir. Osmanlı kadı sicilleri, yalnızca mahkemede görülen davaları değil, aynı zamanda günümüzdeki noterlik işlemlerine benzer şekilde mahkeme dışı gerçekleşen ve hukuken kayıt altına alınan her türlü hukukî işlemi de kapsamaktadır. Bu özellikleriyle kadı sicilleri, İslam hukukunun teorik hükümlerinin pratikte nasıl uygulandığını hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ortaya koyan, Osmanlı toplumunun hukukî, iktisadî ve sosyal yapısını yansıtan özgün birincil kaynaklardır. Bu durum, sicillerin muhtevasının İslam hukuku perspektifinden sistematik biçimde analiz edilmesini gerekli kılmaktadır.

Osmanlı kadı sicilleri arasında Bursa sicilleri, taşıdıkları tarihî ve hukukî önem sebebiyle özel bir yere sahiptir. Bursa’nın Osmanlı Devleti’nin ilk başkenti olması ve idarî, hukukî ve iktisadî uygulamaların ilk kez bu şehirde kayıt altına alınması, Bursa kadı sicillerine diğer şehir sicillerine kıyasla ayrı bir önem kazandırmaktadır. Ayrıca Bursa sicilleri gerek sayı gerekse muhteva bakımından oldukça zengin bir koleksiyona sahiptir. İstanbul sicillerinden sonra ikinci sırada yer alması ve günümüze ulaşan Osmanlı kadı sicillerinin en erken tarihli örneklerini ihtiva etmesi, bu koleksiyonun Osmanlı hukuk ve şehir tarihi açısından önemini daha da artırmaktadır. Özellikle XV. asra ait olan Bursa sicilleri, defter formunda günümüze ulaşan erken dönem hukuk kayıtları olarak İslam dünyasının yegâne sicil koleksiyonudur.¹ Söz konusu yüzyıla ait veya önceki dönemlere ait diğer belgeler çoğunlukla dağınık ve sınırlı sayıda olup kadı sicilleri kadar düzenli bir yapıya sahip değildir. Dolayısıyla Bursa kadı sicilleri özellikle XV. asra ait siciller, Osmanlı ve İslam hukuku alanındaki çalışmalar için vazgeçilmez birincil kaynak niteliğindedir.²

¹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Kayseri Mahkemesi’nin ilk iki sicili XV. asrın sonlarına aittir. Kayseri Şer‘iyye Sicilleri (KŞS), A-1 numaralı (Zilkade 895-Rebûlevvel 898/Eylül 1490-Ocak 1493 tarihli) sicil; A-2 numaralı (Cemâziyelevvel 899-Rebûlevvel 902/Şubat 1494-Aralık 1496 tarihli) sicil.

² Bursa sicilleriyle ilgili detaylı bilgi için bk. Habib, 2023: 6-9; Habib, 2024: 163-165; Pay, 2001: 88-91; Pay, 2013: 193-210.

1. XV. Yüzyıl Bursa Sicilleri

Sicillerin aslı araştırmacılara açık olmadığından www.devletarsivleri.gov.tr ve www.isamveri.org adresleri kullanılarak dijital kopyaları üzerinden Bursa sicilleri taranmıştır. Bursa kadı sicilleri koleksiyonunda³ 1.057 adet sicil bulunmaktadır.⁴ Bu sicillerden 19'u (%1,79) XV. asra aittir. Ancak aşağıda detaylıca açıklanacağı üzere Osmanlı'nın en erken tarihli sicilini içinde barındıran A-199 numaralı defter toplam 9 adet sicil parçasını içermekte olup bu sicillerin 7'si XV. asra aittir. Bu 7 sicilin her biri ayrı birer defter olarak değerlendirildiğinde XV. yüzyıl Bursa sicillerinin sayısı 25'e çıkmaktadır. XV. yüzyıl Bursa kadı sicilleri tarih sıralamasına göre şöyledir:

Tablo 1: XV. yüzyıl Bursa sicilleri

No	Sicil Numarası	Hicri Tarihi	Miladi Tarihi
1.	A-199	Muharrem 860 - Rebûlâhîr 913	Aralık 1455 - Ağustos 1507
2.	A-1	Cemâziyelâhîr 867 - Rebûlâhîr 868	Mart 1463 - Aralık 1463
3.	A-2	Zilhicce 870 - Rebûlevvel 872	Temmuz 1466 - Ekim 1467
4.	A-3	Safer 883 - Muharrem 886	Mayıs 1478 - Mart 1481
5.	A-4	Muharrem 889 - Zilhicce 890	Ocak 1484 - Ocak 1486
6.	A-5	Muharrem 891 - Zilhicce 892	Ocak 1486 - Aralık 1487
7.	A-6	Şevval 892 - Muharrem 894	Ekim 1487 - Aralık 1488
8.	A-7	Cemâziyelâhîr 893 - Cemâziyelâhîr 895	Mayıs 1488 - Mayıs 1490
9.	A-7a	Şaban 894 - Rebûlevvel 895	Temmuz 1489 - Şubat 1490
10.	A-8	Rebûlevvel 896 - Zilkade 897	Ocak 1491 - Eylül 1492
11.	A-10	Rebûlâhîr 897 - Rebûlâhîr 898	Şubat 1492 - Şubat 1493
12.	A-11	Muharrem 898 - Zilkade 899	Ekim 1492 - Ağustos 1494
13.	A-26	Muharrem 901 - Zilhicce 901	Eylül 1495 - Eylül 1496
14.	A-14	Muharrem 902 - Zilhicce 902	Eylül 1496 - Ağustos 1497
15.	A-12	Şaban 902 - Ramazan 904	Nisan 1497 - Nisan 1499
16.	A-17	Muharrem 904 - Şaban 904	Ağustos 1498 - Mart 1499
17.	A-16	Şaban 904 - Zilhicce 904	Mart 1499 - Temmuz 1499
18.	A-13	Rebûlâhîr 905 - Zilkade 905	Kasım 1499 - Haziran 1500
19.	A-18	Muharrem 906 - Zilhicce 906	Temmuz 1500 - Temmuz 1501 ⁵

Bu sicillerin 7 adedi (A-1, A-2, A-6, A-7a, A-10, A-12 ve A-13) tereke defteri olup diğerleri çeşitli dava ve hukukî işlemleri ihtiva eden genel nitelikli sicillerdir. Tespit edilen sicillerden A-199 numaralı defterin içerdiği 7 sicil parçası ile A-1, A-2 ve A-3 numaralı siciller Fatih Sultan Mehmed (1444-1446, 1451-1481) dönemine, diğerleri ise II. Bayezid (1481-1512) dönemine aittir. A-15 numaralı Bursa sicilinin dijital kopyasında 67 görüntü bulunmaktadır. İlgili sicil, dağınık bir sicil olup 905, 906, 907, 927 ve 928 yıllara ait bazı kayıtları içermektedir. 2-13. görüntülerinde 62'si Türkçe ve 12'si Arapça olmak üzere 905 ve 906 yılına ait toplam 74 adet kayıt bulunmaktadır. Son kayıt Rebûlâhîr 906 yılına ait olduğu esas alınırsa bu kayıtların da XV. asra ait olduğu ifade edilebilir. Ancak ilgili sicil düzensiz olduğundan ve kronolojik bir sırayla kayıt içermediğinden dolayı müstakil bir defter olarak değerlendirilmedi.

³ Bursa kadı sicillerinin numaralandırmasıyla ilgili bk. Çetin, 1994: 1-2; Habib, 2019: 10-11; Pay, 2001: 91; Pay, 2013: 203-204.

⁴ Detaylı bilgi için bk. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), MŞH Meşihat, MŞH.ŞSC.d.. Defterleri. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/Arama/OzelArama.aspx>; TDV, İSAM, Kadı Sicilleri Kataloğu VT. (İstanbul Şer'iyye Sicilleri Programı). <http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/>.

⁵ Siciller detaylıca incelenerek tarihlendirilmediği için ait oldukları tarihler gerek Arşiv Başkanlığı'nın kataloğu gerek İSAM'ın kataloğu ve diğer çalışmalarda hatalı verilmiştir. Çalışmalardan örnek olarak bk. Hızlı, 2003: 373.

Burada belirtilen siciller, tarafımızdan tespit edilen mevcut sicillerle sınırlıdır. Bu nedenle belirtilen sayı kesin (nihai) bir rakamı ifade etmemekte olup, ileride yapılacak çalışmalar neticesinde XV. yüzyıla ait yeni sicillerin veya sicil parçalarının gün yüzüne çıkarılması mümkün görünmektedir. XV. yüzyıl Bursa sicillerinin ihtiva ettikleri varak sayıları şu şekildedir:

Tablo 2: XV. yüzyıl Bursa sicillerinin varak sayısı

No	Sicil Numarası	Tarihi	Varak Sayısı
1.	A-199 (1)	860/1455-1456	60
2.	A-199 (2)	879-881/1475-1476	36
3.	A-199 (3)	870/ 1465-1466	46
4.	A-199 (4)	877/1472	44
5.	A-199 (6)	888/1483	2
6.	A-199 (7)	895-896/1490	32
7.	A-199 (8)	897-898/1492-1493	48
8.	A-199 (9)	900-901/1495-1496	10
9.	A-199 (10)	903/1498	2
10.	A-1	867-868/1463	89
11.	A-2	870-872/1466-1467	204
12.	A-3	883-886/1478-1481	422
13.	A-4	889-890/1484-1486	474
14.	A-5	891-892/1486-1487	467
15.	A-6	892-894/1487-1488	153
16.	A-7	893-895/1488-1490	473
17.	A-7a	894-895/1489-1490	112
18.	A-8	896-897/1491-1492	432
19.	A-10	897-898/1492-1493	218
20.	A-11	898-899/1492-1494	323
21.	A-26	901/1495-1496	400
22.	A-14	902/1496-1497	379
23.	A-12	902-904/1497-1499	247
24.	A-17	904/1498-1499	220
25.	A-16	904/1499	125
26.	A-13	905/1499-1500	95
27.	A-18	906/1500-1501	358
Toplam			5.471

Tablo 2’de görüldüğü üzere XV. yüzyıl Bursa sicillerinin büyük bir çoğunluğu oldukça hacimli defterlerdir ve bunlarda kayıt sayısı 56.000’nin üzerine çıkmaktadır. Bu sayılar mahkeme işlem hacminin ve mahkeme iş yükünün oldukça yoğun olduğunu göstermektedir.

2. XV. Yüzyıl Bursa Sicillerinin Dili

Tereke kayıtları dışında XV. yüzyıl Bursa sicillerinde toplam 56.665 belge kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtların 50.259'u (%88,70) Arapça ve 6.403'ü (%11,30) Türkçe olarak yazılmıştır. XV. yüzyıl Bursa sicillerinin kayıt sayısı ve dili şu şekildedir:

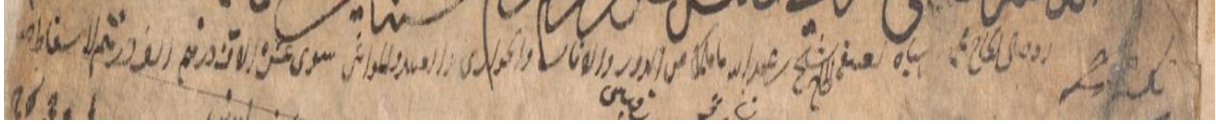
Tablo 3: XV. yüzyıl Bursa sicillerinin kayıt sayısı ve dili

No	Sicil Numarası	Belge Sayısı		
		Arapça (Oran)	Türkçe (Oran)	Toplam
1.	A-199 (1)	1.661 (%97,02)	51 (%2,98)	1.712
2.	A-199 (2)	1.304		1.304
3.	A-199 (3)	744 (%92,66)	59 (%7,34)	803
4.	A-199 (4)	710 (%93,43)	50 (%6,57)	760
5.	A-199 (6)	19 (%79,16)	5 (%20,84)	24
6.	A-199 (7)	397 (%85)	70 (%15)	467
7.	A-199 (8)	1.429		1.429
8.	A-199 (9)		91	91
9.	A-199 (10)	32		32
10.	A-3	5.188 (%85)	884 (%15)	6.072
11.	A-4	5.833 (%84,80)	1.046 (%15,20)	6.879
12.	A-5	5.972 (%83,81)	1.153 (%16,19)	7.125
13.	A-7	5.574 (%86,79)	848 (%13,21)	6.422
14.	A-8	4.920 (%84,13)	928 (%15,87)	5.848
15.	A-11	4.226 (%85,33)	727 (%14,67)	4.953
16.	A-26	2.554 (%89,48)	300 (%10,52)	2.854
17.	A-14	2.568 (%91,30)	245 (%8,70)	2.813
18.	A-17	1.519 (%91,29)	145 (8,71)	1.664
19.	A-16	1.017 (%93,74)	68 (6,26)	1.085
20.	A-18	4.090 (%94,50)	238 (%5,50)	4.328
Toplam		50.259 (%88,70)	6.403 (%11,30)	56.665

Tablo 3'te görüldüğü üzere, Bursa kadı sicillerinin erken dönem kayıtları büyük oranda Arapça olarak tutulmuştur. Bu durum, Osmanlıların hukukî yazışma ve kayıt geleneğinde, Selçuklu ve Karamanlı gibi kendisinden önceki devletlerin mirasını sürdürdüğünü göstermektedir. Ancak dikkat çekici bir husus, XV. yüzyıla ait sicillerde, ilk defterden itibaren ciddi anlamda çok sayıda Türkçe kaydın da yer almasıdır. Nitekim Osmanlı'ya ait en erken tarihli sicil olan 1455-1456 tarihli Bursa sicilinde, 51 kaydın dili Türkçedir. Bu bulgu, Osmanlı kâtiplerinin bütün kayıtları sadece Arapça ile tutmadıklarını ve erken dönemlerden itibaren mahkeme kayıtlarında Türkçeye de yer verdiklerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, Arapçanın hâkim olduğu bir dönemde Türkçenin de hukuk dili olarak yavaş yavaş teşekkül etmeye başladığını göstermesi bakımından bu husus önemlidir. Söz konusu Türkçe kayıtlar, yalnızca belirli bir konuya has olmayıp farklı alanlardaki belgeleri de kapsamaktadır. Bu veriler,

Osmanlı'da Arapçanın yanında Türkçenin de hukuk dili olarak kurumsallaşma sürecine girdiğini ve bu sürecin XV. yüzyıldan itibaren izlenebileceğini göstermektedir. Aşağıda, bu çerçevede örnek teşkil edecek en erken tarihli birer Arapça ve Türkçe kayıt sunulacaktır:

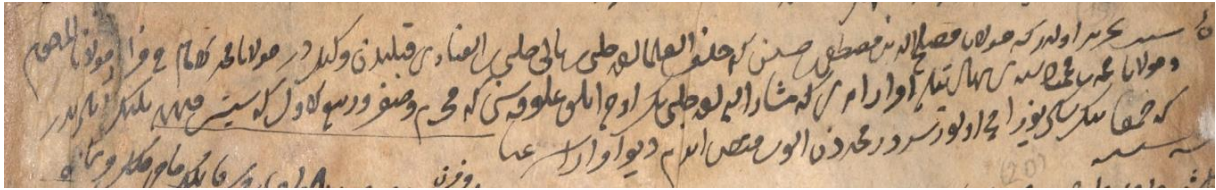
Resim 1: A-199: 1a-1 Vasiyet, 15 Muharrem 860/25 Aralık 1455

اوصى الحاج محمد بن سپاه لعتيقه الحاج شيخ بن عبدالله ما ملك من الدور والاناب والجواري والعبد والمواسي سوى عشرة آلاف درهم الف درهم لاسقاط ...

Hacı Mehmed b. Sipah, 10000 dirhem dışında ev, köle, cariye, hayvan ve mutfak malzemeleri gibi diğer bütün mal varlığını azatlısı Hacı Şeyh b. Abdullah'a vasiyet etti. İlgili 10000 dirhem 1000'i (...) ıskatı için ayrıldı. (...).

Resim 2: A-199: 1b-2 Vekâleten Ulufe Tahsili, 17 Muharrem 860/27 Aralık 1455

سبب تحریر اولدر که مولانا مصلح الدین مصطفی بن حسین که خلف العلماء احمد چلبی بن بالی چلبی بن الفتاری قبلندن وکیل در ، مولانا محمد الامام فی (...) مولانا المرحوم و مولانا محمد بن محمود سیدی شهادتلیله ، اقرار اتدی که مشارالیه احمد چلبی بک اوج ایلوق علوفه سنی که محرم و صفر و ربیع الاول که سنین وثمانائة یلینک ایلریدر که جمعا بیك سکر یوز اقچه اولور ، سرور محمددن الوب قبض اتم دیو اقراراً شرعاً.

Sebeb-i tahrîr oldur ki; Mevlâna Muslihuddin Mustafa b. Hüseyin ki halefu'l-ulemâ Ahmed Çelebi b. Bali Çelebi b. el-Fenarî kibelinden vekildir, Mevlâna Mehmed el-imam fî Murad, Mevlâna el-Merhûm ve Mevlâna Mehmed b. Mahmud Seydi şهادتleriyle, ikrar etti ki müşârün-ileyh Ahmed Çelebi Bey üç aylık ulufesini ki Muharrem ve Safer ve Rebîülevvel ki sittîn ve semâne mie yılının aylarıdır ki cem'an 1.800 akçe olur, Server Mehmed'den alıp kabzettim diye ikrâren Şer'iyyen.

3. XV. Yüzyıl Bursa Tereke Defterleri

Tespit edilen 19 adet XV. yüzyıl Bursa sicilinin 7'si tereke defterlerinden oluşmaktadır.⁶ Bu defterler toplam 5.491 varaktan meydana gelmekte olup 2.726 adet tereke kaydı içermektedir. Söz konusu tereke defterleri, kronolojik sıralamaya göre şu şekildedir:

⁶ Bu defterler, Halil İnalçık ve Hüseyin Özdeğer tarafından incelenmiştir. Ayrıca Neşet Köseoğlu bu defterleri kullanarak Bursa mahalleleri ile ilgili bir çalışma yapmıştır. Bk. İnalçık, 1953: 51-75; Köseoğlu, 1946; Özdeğer, 1988.

Tablo 4: XV. Yüzyıl Bursa tereke defterleri

No	Defter Numarası	Tarihi	Varak Sayısı	Tereke Sayısı
1.	A-1	867-868/1463	89	157
2.	A-2	870-872/1466-1467	204	379
3.	A-6	892-894/1487-1488	153	458
4.	A-7a	894-895/1489-1490	112	248
5.	A-10	897-898/1492-1493	218	509
6.	A-12	902-904/1497-1499	247	703
7.	A-13	905/1499-1500	95	272
Toplam			5.491	2.726

A-1 ve A-2 numaralı defterler başta olmak üzere incelenen tereke defterlerinin kayıt dili hususunda diğer siciller gibi net bir sayı vermek mümkün değildir. Zira her bir tereke kaydında vefat bilgisi Arapça, eşyaların isim, miktar ve değerleri Türkçe, tereke ve taksimat Arapça olarak tutulmuştur. Terekede söz konusu ana bilgiler dışında şahitlik, vesayet, nezâret ve vekâlet gibi başka bir husus varsa, bu hususlar A-1 ve A-2 numaralı defterlerde ağırlıklı olarak Türkçe kaydedilmişken diğer tereke defterlerinde ise ağırlıklı olarak Arapça kaydedilmiştir. Dolayısıyla bu tespitlerden hareketle bütün kayıtlarda Arapça-Türkçe dillerinin karışık bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

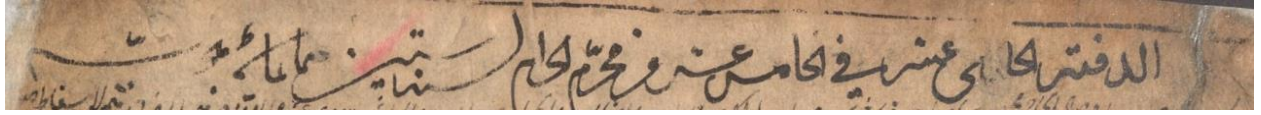
XV. asır Bursa kadı sicilleri arasında mevcut tereke defterleri ayrı bir değere ve özelliğe sahiptir. Zira bu defterler, ait oldukları dönemin Bursa'sındaki farklı mahallelerde yaşayan halkın sosyo-ekonomik yapısını, servet düzeylerini, sahip oldukları taşınır ve taşınmaz mallarını, kullandıkları eşyaların türlerini ve değerlerini detaylı bir şekilde yansıtmaktadır. Böylece ilgili defterler, sadece bireysel miras tespit ve terekelerini değil, aynı zamanda dönemin toplumsal yaşamı, tüketim alışkanlıkları ve ekonomik şartları hakkında da önemli veriler sunmaktadır. Ayrıca tereke defterleri, vefat edenlerin muhalefâtının İslam hukuku esaslarına göre taksim ve tereke edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla tereke defterleri İslam miras hukuku uygulaması, sosyal tarih ve iktisat tarihi araştırmaları açısından birincil kaynak olarak paha biçilmez vesikalar içermektedir.⁷

4. XV. Yüzyıl Bursa Sicillerinde Başlık Geleneği

Osmanlı Devleti'nde sicil tutma pratikleri içerisinde en dikkat çekici unsurlardan biri, sicillerin taşıdığı başlık özellikleridir. Bu başlıklar hem sicilin kurumsal hüviyetini hem de içerdiği kayıtların mahiyetini yansıtan önemli unsurlar arasında yer alır. Sicillerin başlık kısımları, tarihî süreçte şekillenmiş olan bürokratik geleneklerin izlerini taşımakla birlikte, aynı zamanda dönemin hukukî ve idarî anlayışına dair ipuçları da sunmaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı'nın günümüze ulaşan bilinen en erken tarihli sicili olan 1455-1456 tarihli Bursa sicili, başlık geleneği açısından da önemli bir örneği temsil etmektedir. Söz konusu sicilde yer alan başlık, bugüne ulaşmış Osmanlı sicilleri arasında en erken tarihli başlık örneği olması bakımından dikkat çekicidir. İlgili sicilde yer alan ilk başlık şöyledir:

⁷ Tereke kayıtları esas alınarak yapılan çalışmalar için örnek olarak bk. Barkan, 1966; Bozkurt, 2012; Yıldız, 2023; Toprak, 2025.

Resim 3: A-199: 1a

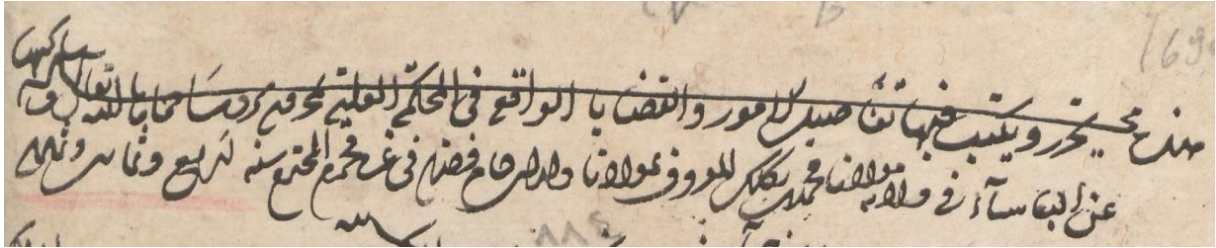

الدفتري الحادي عشر في الخامس عشر من محرم الحرام لسنة ستين وثمانمائة هجرية

“On birinci defter, hicri 15 Muharrem 860”

Bu başlık, yalnızca bir tarih kaydı olmaktan öte, sicil yazımında kurumsallaşma sürecinin başladığını ve belirli bir standart arayışının ortaya çıktığını göstermesi açısından da kayda değerdir. Dolayısıyla, bu erken dönem başlık formu, Osmanlı bürokratik yazım geleneğinin erken örneklerinden biri olarak, sonraki sicillerde görülecek sistematik başlık düzenlemelerinin öncüsü niteliğindedir. Nitekim söz konusu sicilden 22 yıl sonra tutulan A-03 numaralı (1 Safer 883-13 Muharrem 886/4 Mayıs 1478-14 Mart 1481 tarihli) Bursa sicilinde şöyle bir başlık bulunmaktadır

Resim 4: A-3: 70b

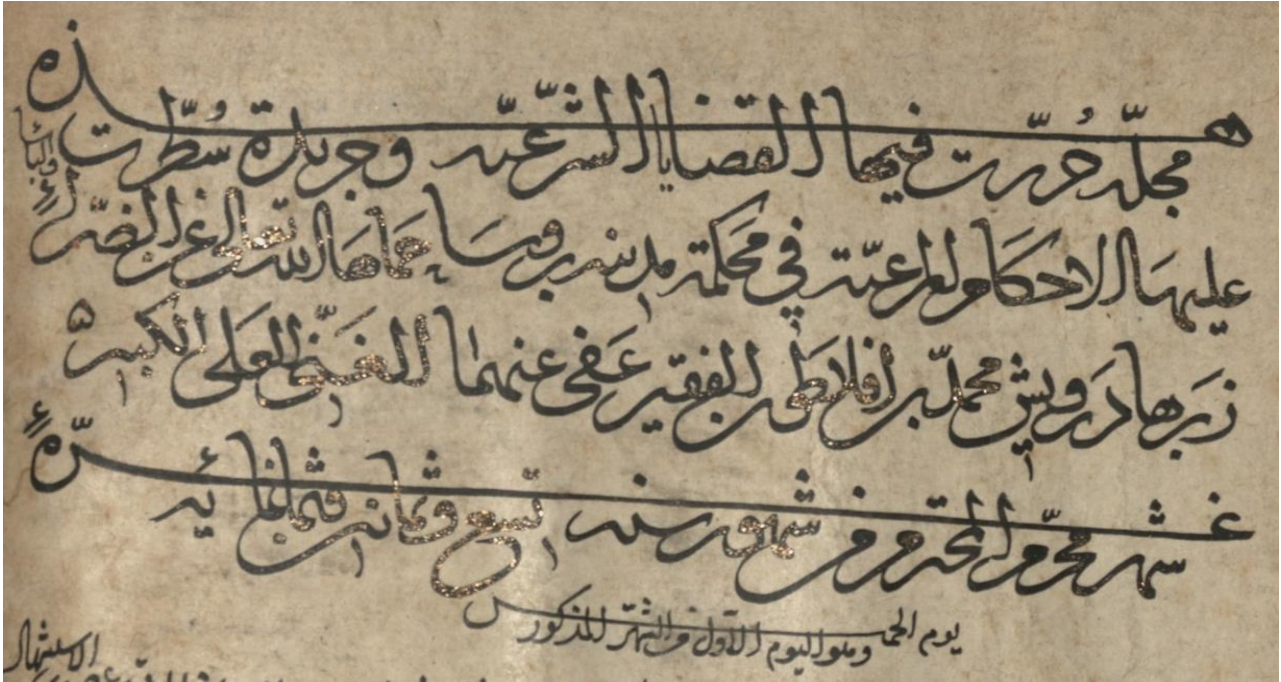

هذه مجلة يحزر ويكتب فيها تفاصيل الامور والقضايا الواقعة في المحكمة العلية بمحروسة بروسا حماها الله تعالى وساكنها عن البساء في ولاية مولانا محمد بن بلكك المعروف بمولانا ولدان دام فضله في غرة محرم المحترم سنة اربع وثمانين وثمانمائة

“Bu sicilde, Bursa (Allah onu ve sakinlerini belalardan ve kötülüklerden korusun) Yüksek Mahkemesi’nde Mevlâna Vildan diye tanınan Beylik oğlu Mevlâna Muhammed’in (faziletleri daim olsun) kadılığında görülen davalar ve hukukî işlemler tutulacaktır. 1 Muharrem-i Muhterem 884”.

A-03 numaralı sicildeki başlık, 1455-1456 tarihli sicildeki başlık ile mukayese edildiğinde 1455-1456 tarihli sicildeki başlıkta sadece defter numarası ve tarihi belirtilmişken A-03 numaralı sicilde ilaveten ilgili sicilin hangi mahkemede ve kimin kadılığında tutulduğunun belirtildiği de görülmektedir. Bu durum, başlık geleneğinde zamanla ciddi bir gelişme sağlandığı ve daha sistematik bir başlık formunun gelişmekte olduğunu göstermektedir. A-03 numaralı sicilden yaklaşık 2,5 sene sonra tutulan A-04 numaralı (1 Muharrem 889-29 Zilhicce 890/30 Ocak 1484-6 Ocak 1486 tarihli) Bursa sicilinin başında ve sonunda şu şekilde birer başlık bulunmaktadır.

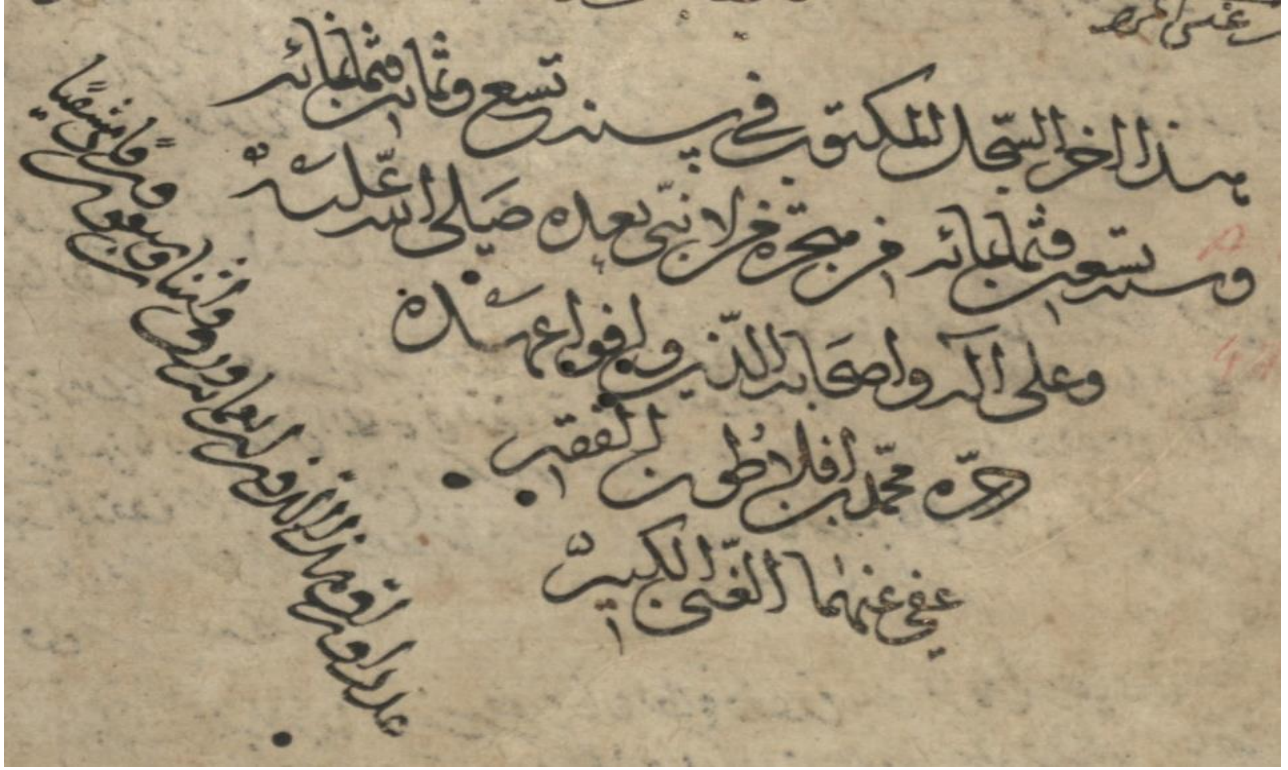
Resim 5: A-4: 1a

هذه مجلة حُررت فيها القضايا الشرعية وجريدة سَطرت عليها الاحكام المرعية في محكمة مدينة بروسا حماها الله تعالى عن الضراء والبأساء، زبرها درويش محمد بن افلاطون الفقير عفى عنهما الغني العلي الكبير، غرة شهر محرم المحترم من شهور سنة تسع وثمانين وثمانمائة

“Bu sicilde, Bursa (Allah Teâlâ onu zararlardan ve kötülüklerden korusun) Mahkemesi’nde görülen dava ve hukukî işlemler tescil edilmiştir. Sicilde yer alan kayıtları abd-ı zaif Derviş Muhammed b. Eflatun (gani ve büyük olan Allah onu affeyesin) kaleme almıştır. 1 Muharrem-i Muhterem 889”

Resim6 : A-4: 474b

هذا اخر السجل المكتوب في سنة تسع وثمانين وثمانمائة وسنة تسعين وثمانمائة من هجرة من لاني بعد صلي الله عليه وعلى آله واصحابه الذين وافوا عهده وحزره محمد بن افلاطون الفقير عفى عنهما الغني الكبير.

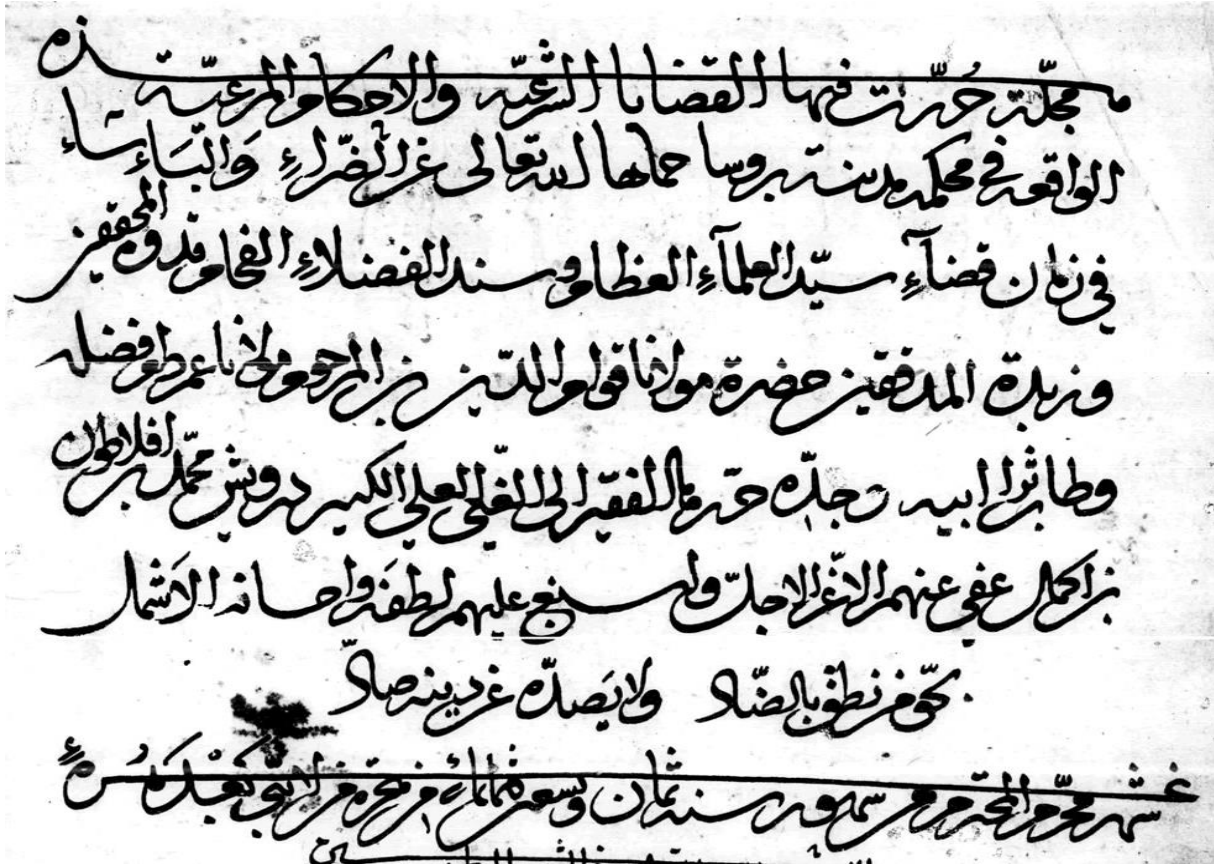
عدد اوراق هذا الدفتر اربعمائة ورق واثنان وسبعون ورقاً دمشقاً

“İş bu kayıt, hicri 889 ve 890 yıllarına ait son kayıttır. Bu sicili abd-ı zaif Derviş Muhammed b. Eflatun (gani ve büyük olan Allah onu affeylesin) kaleme almıştır. Bu defter, 472 Dımaşk varakından oluşmaktadır.”

Yukarıda görüldüğü üzere A-04 numaralı sicilden önceki sicillerde sadece sicilin başında başlık bulunmakta iken A-04 numaralı sicilde ilaveten sicilin sonunda da defterin tamamlandığını gösteren Arapça bir kayıt bulunmaktadır. Bunu takiben defterin ihtiva ettiği varak sayısını gösteren yine Arapça tutulan bir not bulunmaktadır. Bu bulgu, başlık geleneğinde ciddi bir gelişme sağlandığı ve daha sistematik bir hale geldiğini göstermektedir. Nitekim bu usul sonraki sicillerde de daha sistematik bir şekilde devam etmiş ve XV. yüzyılın sonlarına gelince artık başlıklarda sicilin ait olduğu mahkeme, sicilin tutulduğu tarih(ler), sicilin kimin kadılığında ve kimin kâtipliğinde tutulduğu bilgisi daha açık ifadelerle belirtilmiştir. Örneğin

A-11 numaralı (1 Muharrem 898-24 Zilkade 899/23 Ekim 1492-26 Ağustos 1494 tarihli) sicilin başında şu şekilde başlık bulunmaktadır:

Resim 7: A11: 1a

هذه مجلّة حُزرت فيها القضايا الشرعية والاحكام المرعية الواقعة في محكمة مدينة بروسا حماها الله تعالى عن الضراء والبأساء في زمان قضاء سيّد العلماء العظام وسند الفضلاء الفخام قدوة المحققين وزبدة المدققين حضرة مولانا قوام الدين بن المرحوم مولانا عمر دام فضله وطاب ثرا أبيه وجده، حُررها الفقير الى الغني العلي الكبير درويش محمد بن افلاطون بن اكمل عفى عنهم الاعز الاجلّ واسبغ عليهم لطفه واحسانه الاشمل بحق من نطق بالضاد ولا يصده عن دينه صاد

غرة شهر محرم المحترم من شهور سنة ثمان وتسعين وثمانمائة من هجرة من لانيي بعده

“İş bu sicilde, Bursa (Allah onu zararlardan ve kötülüklerden korusun) Mahkemesi’ne intikal eden şer’î davalar ve hukukî işlemler, Seyyidü’l-ulemâi’l-ızzâm, senedü’l-fudalâi’l-fihâm, kudvetü’l-muhakkikîn ve zübdetü’l-mudakkikîn Hazret-i Mevlâna Kıvâmeddin b. Merhûm Mevlâna Ömer’in (Allah onun faziletlerini daim eylesin ve babasının ve dedesinin toprağı mübarek olsun) kadılığı döneminde ve Derviş Muhammed b. Eflatun b. Ekmel’in (Allah onları affeylesin ve onlara lütuf u ihsan buyursun) kâtipliğiyle kayda geçirilmiştir. 1 Muharrem-i Muhterem 898”

5. XV. Yüzyıl Bursa Sicillerinde Tarih Düşme Geleneği

Osmanlı’nın günümüze ulaşan bilinen en erken tarihli kadı sicili olan 1455-1456 tarihli Bursa sicilinde, kayıt tutma pratikleri açısından dikkat çeken önemli bir husus, tarihlendirme

biçimidir. Bu döneme ait sicilde kâtiplerin genellikle her ayın başını bazen de ayın başından sonra ortaları ve sonlarını başlık niteliğinde yazdıkları, takip eden kayıtlarda ise yalnızca gün isimlerini belirttikleri görülmektedir. Bu durum, tarih atma uygulamasının henüz sistematik bir yapıya kavuşmadığını göstermektedir. 1478-1481 tarihli A-03 numaralı Bursa sicilinde ise kayda değer bir değişim gözlemlenmektedir. Söz konusu sicilde kâtipler, mahkemenin faaliyette bulunduğu her gün için tarih kaydı düşmüş ve bu tarihin altına, o gün mahkemede görülen tüm dava ve hukukî işlemleri sıralı biçimde tescil etmişlerdir. Bununla birlikte, bazı istisnai durumlarda kayıtların sonuna da tarih yazıldığı görülmektedir. 1492-1494 tarihli A-11 numaralı sicilde ise bu uygulama daha da olgunlaşmıştır. Kâtip, her mahkeme günü için önce günün tam tarihini belirtmiş, ardından o gün içinde gerçekleşen tüm davaları ve hukukî işlemleri sırasıyla kaydetmiştir. İlgili sicilde, kayıtların sonuna tarih atıldığına dair herhangi bir örneğe rastlanmamaktadır. Bu veriler, Osmanlı kadı sicillerinde tarih yazma geleneğinin zamanla belirgin biçimde geliştiğini ve XV. yüzyıl sonlarına doğru daha sistematik ve düzenli bir uygulamaya dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Bu değişim hem bürokratik disiplinin geliştiğini hem de mahkeme kayıtlarının hukukî güvenilirliğini artırmaya yönelik bir bilinç oluştuğunu göstermesi bakımından önemlidir. XV. yüzyıla ait sicillerin her biri ayrı ayrı tanıtılacaktır:

6. XV. Yüzyıl Bursa Sicillerinin Hukukî Değeri

Osmanlı kadı sicilleri, İslam hukukunun uygulamasını yansıtan en önemli birincil kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu siciller, yalnızca kadı huzurunda görülen davaları ve verilen hükümleri ihtiva eden mahkeme defterleri olmayıp, aynı zamanda tarafların kendi iradeleriyle mahkemeye getirerek tescil ettirdikleri hukukî işlemleri de kapsamaktadır. Bu yönüyle kadı mahkemeleri yalnızca bir yargı organı değil, aynı zamanda hukukî güvenliği sağlayan ve hukukî işlemleri resmiyet kazandıran bir tescil kurumu olarak faaliyet göstermiştir. Dolayısıyla kadı sicilleri, günümüz mahkeme kayıtları ile noterlik kayıtlarını aynı bünyede toplayan çok yönlü hukuk arşivleri niteliğindedir.

Nitekim siciller incelendiğinde aile hukuku, miras, borç ilişkileri, satım akitleri, ortaklıklar, icâre, kefalet, havâle, sulh, ibra, vekâlet, vasiyet, vakıf, kölelik hukuku ve ticaret hukukuna dair çok sayıda hukukî işlem ile bunlara dair ihtilafların kayıt altına alındığı görülmektedir. Bunların yanında padişah fermanları, hükümler ve merkezî idare tarafından gönderilen diğer resmî belgeler de gerektiğinde başvurulmak üzere sicillere kaydedilmiştir. Böylece siciller, yalnızca bireyler arasındaki hukukî ilişkileri değil, aynı zamanda merkezî idare ile taşra arasındaki hukukî ve idarî işleyişi de belgeleyen resmî arşivler hâline gelmiştir.⁸

Bu kayıtların en önemli özelliği, teorik hukuk metinlerinden farklı olarak, hukukun fiilen uygulanışını göstermeleridir. Klasik fıkıh eserleri, ağırlıklı olarak şer'î hükümlerin teorik çerçevesini ve ideal hukuk düzenini ortaya koyarken, bu hükümlerin mahkemelerde ve toplumda nasıl uygulandığına dair sınırlı bilgi vermektedir. Kadı sicilleri ise, fıkıhî hükümlerin somut olaylara nasıl uygulandığını, kadıların ihtilafları hangi deliller ve usuller çerçevesinde çözüme kavuşturduklarını, tarafların hukukî haklarını hangi yöntemlerle koruduklarını ve örfî düzenlemelerin şer'î hukukla nasıl bütünleştiğini doğrudan göstermektedir. Bu bakımdan siciller, İslam hukukunun teorisi ile pratiği arasında köprü kuran en güvenilir tarihî kaynaklar arasında yer almaktadır.

İslam hukuku alanında yapılan araştırmalar değerlendirildiğinde önemli bir metodolojik eksiklik dikkat çekmektedir. Bu çalışmaların önemli bir kısmı klasik fıkıh literatürü esas alınarak yürütülmekte; dolayısıyla hukukî meseleler büyük ölçüde normatif düzlemde ele

⁸ Sicillerin muhtevası için Mehmet Akif Aydın'ın yönetiminde en son 100 cilt halinde yayınlanan İstanbul kadı sicilleri incelenebilir. Bk. <https://kadisicilleri.org/>

alınmaktadır. Böyle bir yaklaşım, yaklaşık on dört asırlık İslam hukuk geleneğini tek tip bir yapı olarak algılama riskini beraberinde getirmekte; farklı dönemlerde, farklı coğrafyalarda ve farklı siyasî yapılarda ortaya çıkan uygulama çeşitliliğini yeterince ortaya koyamamaktadır. Hâlbuki İslam hukuku yalnızca doktriner eserlerden değil, aynı zamanda Müslüman toplumların yüzyıllar boyunca ortaya koyduğu hukukî uygulamalardan oluşan zengin bir tarihî tecrübeye sahiptir. Bu tarihî tecrübenin en kapsamlı belgeleri ise kadı sicilleridir. Dolayısıyla İslam hukukunun tarihsel gelişimini sağlıklı biçimde değerlendirebilmek, ancak normatif kaynaklarla uygulama kaynaklarının birlikte incelenmesiyle mümkün olabilir.

Bu noktada XV. yüzyıl Bursa sicilleri ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü bu siciller yalnızca Osmanlı Devleti'nin ilk dönem hukuk uygulamalarını yansıtmamakta, aynı zamanda İslam dünyasında defter formunda günümüze ulaşan bilinen en eski ve en düzenli mahkeme sicili koleksiyonunu oluşturmaktadır. Bilindiği kadarıyla XV. yüzyıldan daha eski dönemlere ait mahkeme belgeleri münferit vesikalar hâlinde bulunmakta; ancak bunlar sistematik bir sicil geleneğini temsil etmemektedir. Buna karşılık Bursa sicilleri, belirli bir usule göre tutulmuş, birbirini takip eden kayıtları ihtiva eden düzenli hukuk defterlerinden meydana gelmektedir. Bu yönüyle yalnızca Osmanlı hukuk tarihi bakımından değil, İslam hukuk tarihi açısından da eşsiz bir belge grubunu teşkil etmektedir.

Bursa'nın Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olması da bu sicillerin hukukî değerini artırmaktadır. Devletin idarî teşkilatlanmasının, mali yapısının ve hukuk kurumlarının şekillenmeye başladığı bu şehirde tutulan siciller, Osmanlı hukuk bürokrasisinin kuruluş sürecini ilk elden takip edebilme imkânı sunmaktadır. Özellikle Fatih Sultan Mehmed (1444-1446, 1451-1481) döneminde hukukî belgelerin sistematik şekilde kaydedilmeye başlanması, devletin hukukî hafızasının oluşturulması bakımından önemli bir dönüm noktasıdır. XV. yüzyıl Bursa sicilleri, bu kurumsallaşma sürecini kesintisiz biçimde belgeleyen en eski kaynaklar olması bakımından müstesna bir değere sahiptir.

XV. yüzyıl Bursa sicillerinin hukukî önemini artıran bir diğer husus da içerik zenginliğidir. Bu siciller, yalnızca belirli bir hukuk dalıyla alakalı kayıtları değil, İslam özel hukukunun ve kamu hukukunun hemen her alanına dair uygulamaları ihtiva etmektedir. Böylece aynı dönemde aile hukuku, borçlar hukuku, eşya hukuku, miras hukuku, ticaret hukuku, vakıf hukuku ve ceza hukukuna ilişkin uygulamalar birlikte incelenebilmekte; hukukî kurumların birbirleriyle olan ilişkileri bütüncül biçimde değerlendirilebilmektedir. Bu durum, XV. yüzyıl Osmanlı hukuk sisteminin genel karakterini ortaya koyabilmek açısından araştırmacılara benzersiz bir imkân sağlamaktadır.

Öte yandan son yıllarda kadı sicilleri üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmı tarih, arşivcilik ve filoloji alanlarında yoğunlaşmış; bu çalışmalar ağırlıklı olarak katalog hazırlama, diplomatik inceleme, transkripsiyon ve metin neşri faaliyetlerinden oluşmaktadır. Bu alandaki en kapsamlı yayınların başında, Mehmet Akif Aydın'ın yönetiminde 100 cilt hâlinde yayımlanan *İstanbul Kadı Sicilleri* gelmektedir.⁹ Bunun yanında bugüne kadar yaklaşık 15 cilt olarak neşredilen Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri ile Ekrem Tak'ın *XVI-XVII. Yüzyıl Üsküdar Şer'iyye Sicilleri: Diplomatik Bilimi Bakımından Bir İnceleme* adlı çalışması da literatüre önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca son yıllarda, büyük ölçüde Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan kadı sicillerinin transkripsiyonuna dayalı lisansüstü tezlerin sayısında dikkat çekici bir artış yaşanmıştır. Nitekim Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nde kayıtlı şer'iyye sicillerine dair yaklaşık 1.410 transkripsiyon çalışması bulunmaktadır (Parlak, 2025: 56).

⁹ Bk. <https://kadısicilleri.org/>

Şüphesiz bu çalışmalar alan için vazgeçilmez bir altyapı oluşturmuştur. Ancak sicillerin hukukî muhtevasının sistematik biçimde incelenmesi, hukuk metodolojisi ve hukuk tarihi perspektifleriyle değerlendirilmesi hâlen önemli ölçüde araştırmaya muhtaçtır. Mamafih Tahsin Özcan'ın *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Fethi Gedikli'nin *Osmanlı Şirket Kültürü: XVI-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması*, Hadi Sofuoğlu'nun *İslam Hukukunun Uygulanması Açısından Manisa Şer'îye Sicilleri (1625-1650)*, Habibullah Habib'in *Osmanlı Hukukunda Finans Temin Yöntemleri: XV-XVI. Asır Bursa Şer'îye Sicilleri Örneği*, Nevzat Erkan'ın *Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri)* ve Nurcan Abacı'nın *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)* gibi çalışmaların ortaya çıkması sevindiricidir. Ayrıca son yıllarda İslam hukuku bilim dallarında sicil merkezli lisansüstü tez çalışmalarının yavaş yavaş yaygınlaşmaya başlaması ve bu tarz çalışmaların ilgi görmesi de olumlu bir gelişmedir.¹⁰

Sonuç olarak XV. yüzyıl Bursa kadı sicilleri, yalnızca Osmanlı Devleti'nin en eski mahkeme kayıtlarını ihtiva eden defterler değildir. Bunlar, İslam hukukunun tarihî uygulamalarını belgeleyen, Osmanlı hukuk sisteminin kurumsallaşma sürecini takip etmeye imkân veren ve hukukî kurumların toplumsal hayattaki işleyişini ortaya koyan temel birincil kaynaklardır. Bu sebeple söz konusu siciller, yalnızca Osmanlı hukuk tarihi için değil, İslam hukukunun uygulama tarihini inceleyen araştırmalar açısından da vazgeçilmez bir konuma sahiptir. Özellikle normatif fıkıh literatürü ile tarihî hukuk pratiğini birlikte değerlendirmeyi amaçlayan çalışmalar için XV. yüzyıl Bursa sicilleri, metodolojik bakımdan en sağlam ve en özgün erken tarihli kaynaklar arasında yer almaktadır.

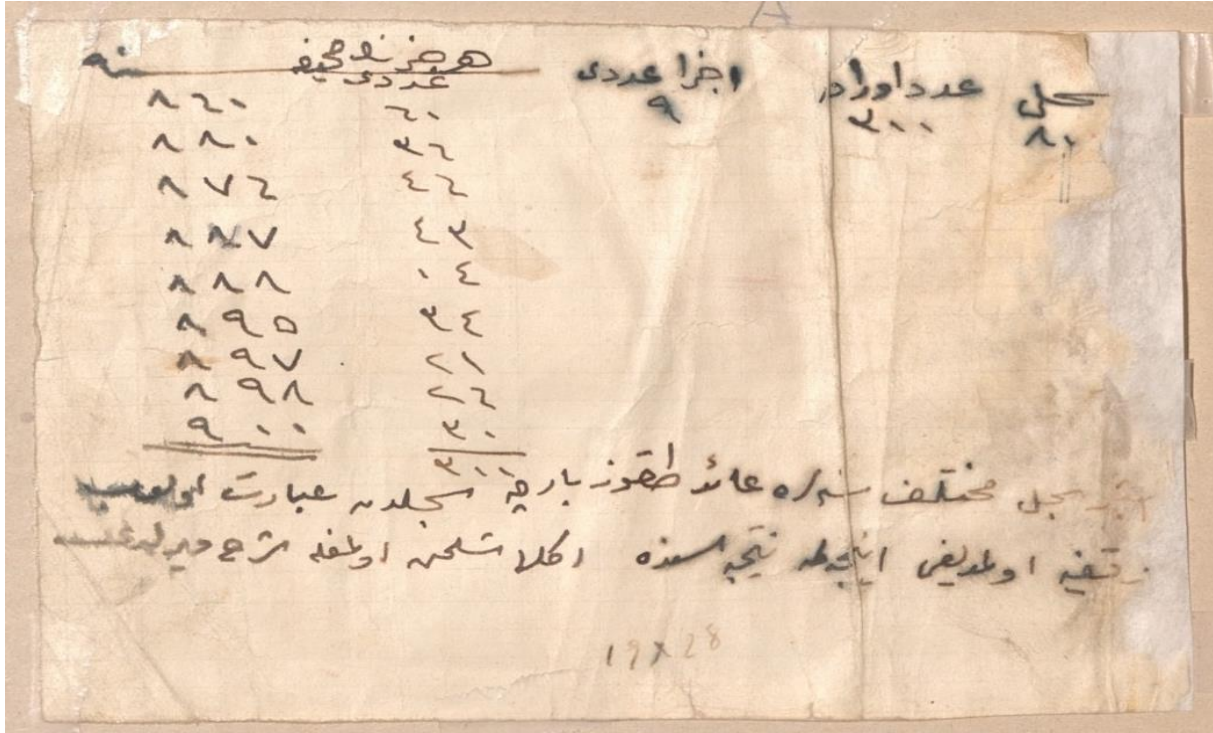
¹⁰ Örnek olarak bk. Habib, 2019; Yılmaz, 2020; Faydalı, 2010; Habib, 2023; Güler, 2015. Kadı sicillerinin muhtevası ve hukuk metodolojisi çerçevesinde incelenmesine dair değerlendirmeler için bk. Habib & Yıldız, 2026: 460-475.

7. XV. Yüzyıl Bursa Sicillerinin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi

7.1. A-199 Numaralı (15 Muharrem 860 - 6 Rebûlâhîr 913 / 25 Aralık 1455 - 15 Ağustos 1507 Tarihli) Defter

A-199 numaralı defter, 1455-1507 yılları aralığındaki Bursa kadılığına ait kayıtları içermektedir. Ancak bu defter, kronolojik ve sistematik bir şekilde düzenlenmiş bir defter olmaktan ziyade, farklı yıllara ait sicil parçalarının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir sicil derlemesidir. Defter, Osmanlı Arşivi'nde A-199 orijinal numarası, MŞH.SSC.d. kodu ve 2655 sıra numarasıyla kayıtlıdır. Söz konusu defter, 300 varaktan oluşmaktadır. Defterin bazı varakları kısmen tahrip olmuş olsa da genel itibarıyla okunaklıdır. Defterin iç kapağında daha sonradan yapıştırıldığı tahmin edilen şöyle bir etiket bulunmaktadır:

Resim 8: A-199: İç Kapak

“Sicil: 80, Aded-i Evrak: 300, Eczâ Adedi: 9, Her Cüz’ün Sahife Adedi-Sene:

60: 860

36: 880

46: 876

43: 887

4: 888

34: 895

21: 897

26: 898

30: 900

[Toplam]: 300

İşbu sicil, muhtelif senelere ait dokuz parça sicilden ibaret olup vakfiye olmadığı inceleme neticesinde anlaşılmış olmağla şerh verildi.”

Etiket üzerinde yer alan “her cüzün sahife adedi” ifadesi incelendiğinde, aslında sahife (sayfa) sayısı değil, varak (yaprak) sayısının kastedildiği anlaşılmaktadır. Aşağıda ayrıntılı biçimde ortaya konulacağı üzere, yapılan incelemeler neticesinde etiket üzerindeki diğer bazı bilgilerde de çeşitli hata ve eksikliklerin bulunduğu tespit edilmiştir. Söz konusu hatalar, etiketi hazırlayan kişinin defteri ayrıntılı bir şekilde incelemekten ziyade, genel bir gözden geçirme yaparak bu bilgileri kaydettiğini göstermektedir. Bu durum, etiketin güvenilirliği ve bilimsel kullanım açısından dikkatle değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

İlgili defter, baştan sona sayfa sayfa dikkatli bir şekilde incelenmiştir. Yapılan bu inceleme neticesinde, 9 değil, toplam 11 adet sicil parçasının defterde yer aldığı ve bütün sicillerin içerdiği kayıt sayısının toplam 7137 adet olduğu tespit edilmiştir. Bu sicil parçaları, defterde yer aldıkları sıraya göre şu şekildedir:

1. 15 Muharrem 860 - 6 Şaban 860 / 25 Aralık 1455 - 10 Temmuz 1456 tarihlerine ait kayıtları içeren ve defterin 1 - 60. varaklarında yer alan sicil.
2. 21 Zilhicce 879 - 14 Cemâziyelevvel 881 / 28 Nisan 1475 - 4 Eylül 1476 tarihlerine ait nikah kayıtlarını barındıran ve defterin 61 - 96. varaklarında bulunan sicil.
3. 1 Cemâziyelevvel 870 - 19 Recep 870 / 20 Aralık 1465 - 7 Mart 1466 tarihlerine ait kayıtları ihtiva eden ve defterin 97 - 142. varaklarında bulunan sicil.¹¹
4. 4 Safer 877 - 5 Rebûlâhîr 877 / 11 Temmuz 1472 - 9 Eylül 1472 tarihlerine ait kayıtları içeren ve defterin 143 - 186. varaklarında yer alan sicil.¹²
5. 18 Muharrem 910 / 1 Temmuz 1504 ve 16 Safer 910 / 29 Temmuz 1504 tarihlerine ait 10’ü Türkçe, 3’ü Arapça olmak üzere toplam 13 kayıt içeren ve defterin 187. ve 190. varaklarında yer alan sicil parçası.
6. 29 - 30 Zilkade 888 / 29 - 30 Aralık 1483 tarihine ait 19’u Arapça, 5’i Türkçe olmak üzere toplam 24 adet kayıt ihtiva eden ve defterin 188 - 189. varaklarında bulunan sicil parçası.
7. 7 Zilkade 895 - 8 Muharrem 896 / 22 Eylül 1490 - 21 Kasım 1490 tarihlerine ait kayıtları içeren ve 191 - 222. varaklarında yer alan sicil. Bu parçada 202. varakta 7-8 Rabiulâhîr 896 tarihlerine ait de bazı kayıtlar yer almaktadır.
8. 10 Cemâziyelâhîr 897 - 30 Zilkade 898 / 9 Nisan 1492 - 12 Eylül 1493 tarihlerine ait kayıtları ihtiva eden ve defterin 223 - 270. varaklarında yer alan sicil.
9. 14 Zilhicce 900 - 30 Zilhicce 901 / 5 Eylül 1495 - 15 Ağustos 1496 tarihlerine ait kayıtları barındıran ve defterin 271 - 279. varaklarında bulunan sicil.¹³
10. 903/1498 yılının 29 Rebûlevvel, 1-3 Rebûlâhîr, 18-24 Cemâzeyn tarihlerine ait toplam 32 adet (Arapça) nikah kaydını içeren ve defterin 280-281. varaklarında yer alan sicil parçası.
11. 25 Safer 912 - 6 Rebûlâhîr 913 / 17 Temmuz 1506 - 15 Ağustos 1507 tarihlerine ait kayıtları içeren ve defterin 283 - 300. varaklarında bulunan sicil. Sicilde toplam 502 adet

¹¹ Etiketle bu sicilin tarihi hatalıdır. Sicilin tarihi, etikette “876” olarak belirtilmiştir. İlgili sicilde üç ay ismi şu şekilde geçmektedir: “Gurretü/Gurre-i şehri Recebi’l-mürecceb mine’l-yevmi’l-ehad min şuhûri sene seb’in ve semânemîe”. Bk. A-199; 131a. Ayrıca bk. 98a ve 114b. Etiket yazarı, noktasız olan “sene” kelimesini “sitte” olarak okumuştur. Halbuki “sitte” olmayıp “sene” olduğu hem sicil tutma geleneği açısından hem Arapça kaidelerinden hareketle açıkça anlaşılmaktadır. Zira “sitte” olarak okunabilmesi için sonrasında mutlaka atıf bağlacı olarak “vav” harfinin kullanılması gerekirdi.

¹² Etiketle önce 877 yazılmış akabinde ortadaki 7’nin üzerine 8 yazılmıştır. İlk başta doğru yazılan rakam sonrasında değiştirilmiştir. Ayrıca varak sayısı da eksik verilmiştir.

¹³ Etiketle bu parçanın başlangıç tarihi olan 900 yazılmış ve 901 yılı belirtilmemiştir.

kayıt bulunmaktadır. Kayıtların tamamı Arapçadır. 18 varaktan oluşan bu sicilin dijital kopyası incelendiğinde, varaklar arasında kronolojik bir bütünlük bulunmadığı görülmektedir. Sicil, defterin 283. varağında yer alan ve 24 Şaban 912 tarihli bir kayıtla başlamaktadır. 287b’de 912 yılının son kaydı olan 28 Zilhicce tarihinden hemen sonra, 913 yılına ait kayıtlar başlamaktadır. 913 yılına ait ilk kayıt 1 Muharrem tarihli olup, 291b’deki son kayıt ise 6 Rebûlâhîr 913 tarihlidir. Bununla birlikte, 292-300. varaklarda, 25 Safer 912 - 23 Şaban 912 tarihleri arasına ait kayıtların yer aldığı tespit edilmiştir. Bu durum, sicilin son 9 varağının aslında ilk kısım olduğunu ve defterin tasnifinde bir takdim-tehir hatası yapıldığını göstermektedir. Bu tespiti doğrulayan önemli bir unsur da, 292. varağın başında yer alan “Defterü’l-Enkiha (Nikâh Defteri)” başlığıdır.

Yukarıda tespit edilen bulgular doğrultusunda, A-199 numaralı defterin düzenli ve bütünlüklü bir sicil kaydı olmadığı, muhtemelen daha sonraki bir dönemde yapılan ciltleme sırasında, bir kütüphaneci veya arşiv görevlisi tarafından farklı tarihlere ait sicil parçalarının yahut eksik kalan defterlerin korunabilen kısımlarının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir sicil mecmuası niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Defterde yer alan kayıtların tarihlerine bakıldığında, ilk dört sicilin Fatih Sultan Mehmed (1451-1481), kalan 7 sicilin ise II. Bayezid (1481-1512) dönemine ait olduğu görülmektedir. Böylece 1455-1507 yılları arasını kapsayan bu mecmua, Osmanlı mahkemelerindeki sicil geleneğinin işleyişi ve zaman içerisindeki gelişimini gözlemleme açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Sadece bu mecmuada yer alan farklı yıllara ait siciller üzerinden yapılacak bir analiz dahi, dönemsel değişimlerin izlenebilmesi bakımından anlamlı bir imkân sunmaktadır.¹⁴

A-199 numaralı defterin içerdiği sicil parçalarının yukarıdaki sıra numaraları itibariyle 1-4 ve 6-11 numaralı parçaları XV. asra aittir. 6. ve 10. sicil parçaları sadece 2’şer varaktan oluştuğundan dolayı ayrıca XV. asır sicilleri içerisinde değerlendirilmemiştir. Şimdi A-199 numaralı defterde yer alan ve XV. asra ait olup sicil niteliği taşıyan 7 sicil parçası ayrı ayrı değerlendirilecektir.

7.1.1. 15 Muharrem 860 - 6 Şaban 860 / 25 Aralık 1455 - 10 Temmuz 1456 Tarihli Sicil

A-199 numaralı defterin ilk sicil parçası, 15 Muharrem 860 - 6 Şaban 860 / 25 Aralık 1455 - 10 Temmuz 1456 tarihlerine ait kayıtları ihtiva etmekte olup defterin 1 - 60. varaklarında yer almaktadır. Bu sicil, günümüze ulaşan Osmanlının bilinen en erken tarihli kadı sicilidir. Bu sicilde kayıtlar genellikle bir-iki cümle ile çok kısa ve özet şeklinde tutulmuştur. Sicilde genellikle her ayın başı bazen de ayın başından sonra ortaları ve sonları başlık mahiyetinde yazılmış ve devamındaki kayıtlarda herhangi bir tarih düşmeden sadece günlerin ismi verilmiştir.

İlgili sicilin kimin kadılığında ve kimin kâtipliğinde tutulduğuna dair açık bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak bir kaydın şuhûdü’l-hâl kısmında ilgili kaydın kâtibi olarak Turud b. Paşa Yiğid (A-199: 6a-2), diğer bir kaydın şuhûdü’l-hâl kısmında ilgili kaydın kâtibi olarak Kâtib Abdulkadir b. Abdulvehhab (A-199: 24a-2) ve 9 kaydın şuhûdü’l-hâl kısmında söz konusu kayıtların kâtibi olarak Ali b. Ahmed (A-199: 23b-5, 23b-15, 24a-2, 29b-1, 33a-6, 38a-14, 43a-5, 44a-5 ve 57a-15) isimli kâtiplere rastlanmaktadır. Ayrıca Ali b. Ahmed’in adına 6 kaydın şuhûdü’l-hâl kısmında kâtib unvanıyla yer verildiği de görülmektedir (A-199: 6a-9, 18a-12, 18b-14, 19b-13 ve 31a-5, 13). Bu tespitler, ilgili sicilin isimleri geçen kâtiplerin kâtipliğinde tutulduğunu göstermektedir. Bununla birlikte 25 kaydın şuhûdü’l-hâl kısmında Mevlâna Muslihuddin b. Yahya’nın adına kâtib unvanıyla yer verildiği tespit edilmiştir (A-199: 27a-8,

¹⁴ A-199 numaralı defterin tanıtımı için ayrıca bk. Habib, 2024: 165-170.

39a-2, 45a-9, 45b-4, 45b-6, 45b-9, 45b-10, 46a-11, 46b-9, 47a-3, 50a-4, 50b-11, 51b-8, 52a-9, 54a-3, 54b-3, 56a-3, 57a-9, 57b-11, 58a-5, 58a-10, 59a-8, 59a-10, 60a-3 ve 60a-6). Bu kadar çok kayıta isminin kâtib unvanıyla yer verilmesinden hareketle mezkûr Mevlâna Muslihuddin'in de dönemin mahkeme kâtibi olduğu düşünülmektedir. Bazı kayıtların muhtevasında ve bazısının ise şuhûdü'l-hâl kısmında Hacı Hızır (A-199: 3b-2), Hacı Sinan b. Abdullah (A-199: 4a-2, 44b-6), Hamza (A-199: 1b-1), Hacı Mehmed (A-199: 13a-8), İbrahim (A-199: 13b-6), Mustafa (A-199: 16a-5), Hasan (A-199: 16b-3), Musa b. Abdullah (A-199: 19a-4, 30b-11, 42b-3), Hacı Bedreddin (A-199: 23a-2), Mevlâna Davud (A-199: 35a-3, 57a-3), Yusuf (A-199: 42b-3), Mevlâna Mustafa b. Yahya (A-199: 44a-14), Aslıhan b. Abdullah (A-199: 51a-3), Muhyiddin b. Hacı Ali (A-199: 58a-11, 12) ve Hasan b. Ali'nin (A-199: 58a-12) isimlerine kâtib unvanıyla yer verilmiştir. Ancak bu kişilerin mahkeme kâtibi değil dönemin vakıf ve imaret gibi diğer kurumların kâtibi oldukları düşünülmektedir.

İncelenen sicilde, diğer Bursa sicillerinden farklı olarak, şuhûdü'l-hâl listesinin başında genellikle görülen “şuhûd” veya “şuhûdü'l-hâl” ibarelerine rastlanmamaktadır. Sicilin ilk birkaç varağında şuhûdü'l-hâller, kaydın altına çizgi ile ayrılarak yazılmışken, devam eden varaklarda bu ayırıcı unsur da kullanılmaksızın, şahit isimleri doğrudan kaydın devamı niteliğinde veya hemen altında yer almaktadır. Bu durum, şahitlerin kaydedilme biçiminde standart bir uygulamanın henüz tam olarak yerleşmediğini ya da kayıtları tutan kâtibin bireysel tercihinin etkili olduğunu göstermektedir. İncelenen sicilde yazı dili olarak ağırlıklı biçimde Arapça tercih edilmiştir. Toplam 1.712 kaydın 1.661'i (%97,02) Arapça, 51'i (%2,98) ise Türkçe olarak kaleme alınmıştır.

7.1.2. 21 Zilhicce 879 - 14 Cemâziyelevvel 881 / 28 Nisan 1475 - 4 Eylül 1476 Tarihli Sicil

Bu sicil, defterin 61 - 96. varakları arasında yer almakta olup başlık kısmında "ed-Defterü'n-Nikâh" ifadesiyle tanımlanmıştır. Yaklaşık 1,5 yıllık bir döneme ait nikâh kayıtlarını içermektedir. Toplamda 36 varaktan oluşan sicilde 1.304 adet kayıt bulunmaktadır. Kayıtların tamamı Arapça olup, mahiyet itibarıyla özetlenmiş şekilde tutulmuşlardır. Bu yönüyle kayıtların çoğu tek satırdan ibarettir. Her bir varakta 30 ila 45 kayıt yer almaktadır. Sicilde yer alan tarih dağılımı şu şekildedir:

- 61a - 61b. varaklar: 879 yılı,
- 61b - 86b. varaklar: 880 yılı,
- 86b - 96b. varaklar: 881 yılına ait kayıtları içermektedir.

Bu düzen, nikâh işlemlerinin tarihsel sürekliliğini ve kayıtlardaki yoğunluğu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

7.1.3. 1 Cemâziyelevvel 870 - 19 Recep 870 / 20 Aralık 1465 - 7 Mart 1466 Tarihli Sicil

Bu sicil, defterin 97 - 142. varaklarında bulunmakta olup “14. Defter” başlığıyla başlamıştır. Sicilde 744'ü (%92,66) Arapça ve 59'u (%7,34) Türkçe olmak üzere toplam 803 kayıt bulunmaktadır. Sicilin bazı varaklarında ortalama 18-19 kayıt yer almaktayken bazı varaklarında ortalama 16-17 kayıt bulunmaktadır. İlgili sicilin kimin kadılığında tutulduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

7.1.4. 4 Safer 877 - 5 Rebûlâhîr 877 / 11 Temmuz 1472 - 9 Eylül 1472 Tarihli Sicil

Bu sicil, defterin 143 - 186. varaklarında yer almakta ve sicilin başında “6. Defter” başlığı bulunmaktadır.¹⁵ Söz konusu sicil, 710’u (%93,43) Arapça ve 50’si (%6,57) Türkçe olmak üzere toplam 760 kayıt içermektedir. Sicilin bazı varaklarında ortalama 17-18 kayıt bulunmaktayken bazı varaklarında ortalama 15-16 kayıt yer almaktadır. Bu sicilin de kimin kadılığında tutulduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

7.1.5. 7 Zilkade 895 - 8 Muharrem 896 / 22 Eylül 1490 - 21 Kasım 1490 Tarihli Sicil

Bu sicil, defterin 191 - 222. varaklarında yer almaktadır. 202. varak hariç 191 - 218b. varaklarında 7 Zilkade - 19 Zilhicce 895 tarihlerine ve 218b - 222. varaklarında 1 Muharrem - 8 Muharrem 896 tarihlerine ait kayıtlar yer almaktadır. 202. varakta 7-8 Rebûlevvel 896 tarihine ait kayıtlar bulunmaktadır. Söz konusu sicil, 467 kayıt ihtiva etmekte olup kayıtların 397’si (%85) Arapça ve 70’i (%15) Türkçe ile tutulmuştur.

7.1.6. 10 Cemâziyelâhîr 897 - 30 Zilkade 898 / 9 Nisan 1492 - 12 Eylül 1493 Tarihli Sicil

Bu sicil, defterin 223 - 270. varaklarında yer almakta olup yalnızca nikâh kayıtlarını ihtiva etmektedir. Sicilin 223-241a varakları 897 yılına, 241a-270. varakları 898 yılına ait kayıtları içermektedir. Kayıtlar genellikle 1-2 satırdan oluşmakta ve her varağa ortalama 29-30 kayıt düşmektedir. Bu doğrultuda ilgili sicilde toplam 1.429 nikâh kaydı tespit edilmiştir. Kayıtların tamamı Arapçadır. İlk kayıt 10 Cemâziyelâhîr 897, son kayıt ise 30 Zilkade 898 tarihini taşımakta olup, sicil boyunca herhangi bir kronolojik kesintiye rastlanmamaktadır. Bu yönüyle, yaklaşık 1,5 yıllık nikâh işlemlerinin kesintisiz şekilde ve düzenli olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır. Defterin başındaki etiket üzerinde 897 ve 898 yıllarına ait kayıtlar, ayrı sicil parçaları (7. ve 8. cüz) olarak belirtilmişse de kronolojik bütünlük dikkate alındığında bu iki parçanın aslında tek bir sicil parçası olarak değerlendirilmesi daha isabetli olacaktır.¹⁶

7.1.7. 14 Zilhicce 900 - 30 Zilhicce 901 / 5 Eylül 1495 - 15 Ağustos 1496 Tarihli Sicil

Bu sicil, defterin 271 - 279. varaklarında bulunmaktadır. 282. varak da bu sicilin bir varağıdır. 279. varağın son kaydı 5 Zilhicce 901 tarihini, 282. varağın ilk kaydı 18 Zilhicce 901 ve son kaydı ise 30 Zilhicce 901 tarihini taşımaktadır. Sicil toplam 91 kayıt içermektedir. Kayıtların tamamı Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Bu sicilde bütün tarih aralıklarına ait kayıtlar mevcut olmayıp eksiklikler bulunmaktadır. Sicildeki kayıtların konularını ağırlıklı olarak nikah, kaçak köle ve cariyelerle buluntu hayvan ve eşyalar teşkil etmektedir.

7.2. A-1 Numaralı (Evâhîr-i Cemâziyelâhîr 867 - Evâhîr-i Rebûlâhîr 868 / Mart 1463 - Aralık 1463 Tarihli) Sicil

İstanbul’un fethinden 9 yıl sonra tutulan A-1 numaralı sicil, Osmanlı Arşivi’nde A-1 orijinal numarası, MŞH.SSC.d. kodu ve 2456 sıra numarasıyla kayıtlıdır. Bu sicil, bir tereke defteri olup ölenlerin adlarını, mahallelerini, bıraktıkları eşyaları ve değerlerini, yapılan taksim ve terekeyi ve alınan resimleri ihtiva etmektedir. 89 varaktan oluşan bu sicil 157 tereke kaydını içermektedir. Sicilin iç kapağında daha sonra yazıldığı anlaşılmakta olan not bilgisinde sicilde 92 mahalle isminin bulunduğu belirtilmektedir. 1-56. varaklarında 867 yılına ve 57-89. varaklarında ise 868 yılına ait kayıtlar yer almaktadır.

¹⁵ Etiketle önce 877 yazılmış akabinde ortadaki 7’nin üzerine 8 yazılmıştır. İlk başta doğru yazılan rakam sonrasında değiştirilmiştir. Ayrıca varak sayısı da eksik verilmiştir.

¹⁶ Osman Çetin, her ne kadar bu sicil parçasının başka bir sicilin günümüze ulaşan bölümleri olduğunu ileri sürse de, bu görüşünü destekleyecek açık bir delil veya açıklama sunmamaktadır. Bk. Çetin, 2016: 524.

7.3. A-2 Numaralı (Evâsıt-ı Zilhicce 870 - Evâil-i Rebûlevvel 872 / 29 Temmuz 1466 - 4 Ekim 1467 Tarihli) Sicil

A-2 numaralı sicil, Osmanlı Arşivi'nde A-2 orijinal numarası, MŞH.SSC.d. kodu ve 2457 sıra numarasıyla kayıtlıdır. Bu sicil de bir tereke defteri olup 204 varaktan oluşmaktadır. Sicilde toplam 379 adet tereke kaydı bulunmaktadır. Söz konusu sicil, bütünlüklü bir yapıya sahip olmayıp birçok eksiklik içermektedir. Kayıtların tarihsel sıralamasında kronolojik bir bütünlük gözlenmemektedir. Varaklar incelendiğinde tarih dağılımı şu şekildedir:

- 1-63. varaklar: 872 yılı Muharrem ve Safer aylarına ait kayıtlar,
- 64-70. varaklar: 871 yılı Cemâziyelâhir ve Receb aylarına ait kayıtlar,
- 71-75a. varaklar: 870 yılı Zilhicce ayına ait kayıtlar,
- 75b-78. varaklar: 871 yılı Muharrem ve Receb aylarına ait kayıtlar,
- 176-182. varaklar: 871 yılı Zilhicce ayına ait kayıtlar,
- 123-124. varaklar haricindeki diğer varaklar: 872 yılı Muharrem, Safer ve Rebûlevvel aylarına ait kayıtlar,
- 123-124. varaklar: 895 yılı Receb ve Zilhicce ile 896 yılı Cemâziyelâhir ayına ait sınırlı sayıda kayıt içermektedir.

Bu düzensiz yapı, sicilin muhtemelen daha sonraki bir tarihte dağınık sicil parçalarının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş olabileceğini düşündürmektedir. Bazı araştırmacılar bu sicilin tarihini evâsıt-ı Muharrem 872 - Evâil-i Rebûlevvel 873 olarak belirtmişlerdir (İnalçık, 1953: 51; Özdeğer, 1988: 23). Ancak inceleme sonucunda sicilde 873 yılına ait herhangi bir kaydın bulunmadığı tespit edilmiştir.

7.4. A-3 Numaralı (1 Safer 883 - 13 Muharrem 886 / 4 Mayıs 1478 - 14 Mart 1481 Tarihli) Sicil

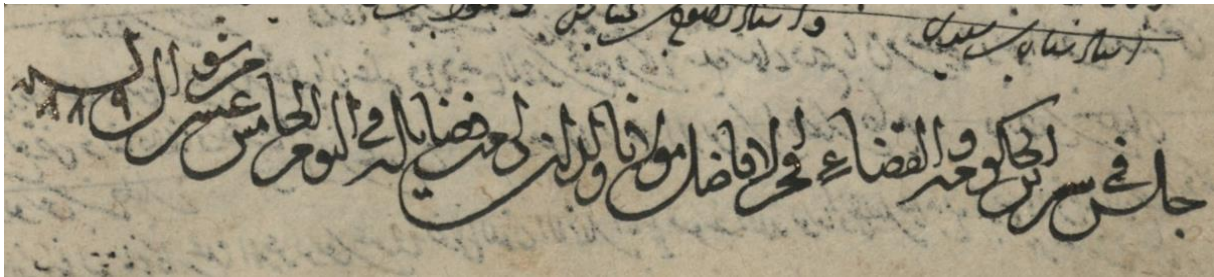
A-3 numaralı sicil, Bursa Mahkemesi'nin üç yıllık kaydını içermekte olup Osmanlı Arşivi'nde A-3 orijinal numarası, MŞH.SSC.d. kodu ve 2458 sıra numarasıyla kayıtlıdır. Sicil, dijital kopyadaki Bilgi Forumu'na göre ciltli, ebrusuz ve 19x27 cm ebatlarındadır. Bursa Müzesi'nde ilgili sicilin aslını inceleyen İnalçık, defterin sonundan ve başından birkaç sayfanın kopuk olmasıyla beraber çok eksik olmadığını belirtmektedir.(İnalçık, 1947, 1988) İlgili sicil toplam 422 varaktan oluşmaktadır. Sicilin 1-69. varakları arasında 883 yılına, 70-250. varakları arasında 884 yılına, 251-415. varakları arasında 885 yılına ve 416-422. varakları arasında ise 886 yılına ait kayıtlar yer almaktadır. Bu dağılım, kayıtların kronolojik bir düzen içerisinde tutulduğunu ve sicilin yıllara göre sistematik biçimde oluşturulduğunu göstermektedir. Sicilde yer alan kayıt sayısı, işlemlerin uzunluğu, yazı türü ve düzenine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Bazı varaklarda ortalama 5-6 kayıt bulunurken, bazı varaklarda bu sayı 19-20'ye kadar çıkmaktadır. Ayrıca, kayıtlar sırasında sayfaların sağ ve sol kenarlarında boşluklar bırakıldığı ve bu boşluklara sonradan ilave kayıtların eklendiği görülmektedir. Sicilde 883 yılına ait kayıtlar, Bursa kadısı Mevlâna Muhyiddin ve Bursa kadı nâibi Mevlâna Safiyyüddin'in kadılığında, 884-886 yılları arası kayıtlar Bursa kadıları Mevlâna Vildan diye tanınan Beylik oğlu Mevlâna Muhammed ve Mevlâna Muhyiddin, Bursa kadı nâibleri Mevlâna Fazlullah ve Hüseyin oğlu Mevlâna Mustafa'nın kadılığında tutulmuştur. Söz konusu sicilde de ağırlıklı olarak Arapça kullanılmıştır. Sicilde, 5.188'i (%85) Arapça ve 884'ü (%15) Türkçe olmak üzere toplam 6.072 kayıt bulunmaktadır.¹⁷

¹⁷ A-3 numaralı sicilin detaylı tanıtımı için bk. Habib, 2023: 19-24.

7.5. A-4 Numaralı (1 Muharrem 889 - 29 Zilhicce 890 / 30 Ocak 1484 - 6 Ocak 1486 Tarihli) Sicil

A-4 numaralı Bursa sicili, Bursa Mahkemesi'ne ait iki yıllık kaydı içermektedir. Toplam 474 varaktan oluşan sicil, Osmanlı Arşivi'nde A-4 orijinal numarası, MŞH.SSC.d. kodu ve 2459 sıra numarasıyla kayıtlıdır.¹⁸ Sicilin 1-263. varaklarında 889 yılına, 263-474. varaklarında 890 yılına ait kayıtlar yer almaktadır. Kayıt uzunlukları ve yazı tarzına bağlı olarak varaklarda yer alan kayıt sayısı değişiklik göstermekte olup bazı varaklarda ortalama 16-17 kayıt, bazı varaklarda ise 11-12 kayıt bulunmaktadır. İlgili sicilde de ağırlıklı olarak Arapça kullanılmıştır. Sicilde tespit edilen 6.879 adet kaydın 5.833'ü (%84,80) Arapça ve 1.046'sı (%15,20) Türkçe olarak tutulmuştur. Sicilin 1 Muharrem 889 - 15 Şevvâl 889 yıllarına ait kayıtların kiminde kadılığında tutulduğuna dair açık bir başlık kaydına rastlanmamıştır. Ancak 15 Şevvâl 889 tarihinde Mevlânâ Vildan'ın kadı olarak göreve başladığı kaydedilmiştir. İlgili kayıt şöyledir:

Resim 9: A-4: 297b

جلس في سرير الحكومة والقضاء افخر الافاضل مولانا ولدان دامت فضايله في اليوم الخامس عشر من شوال لسنة ٨٨٩

“Hüküm ve kazâ makamına, faziletli âlimlerin en seçkini Mevlânâ Vildan (faziletleri daim olsun) 889 yılının Şevval ayının on beşinci gününde oturdu.”

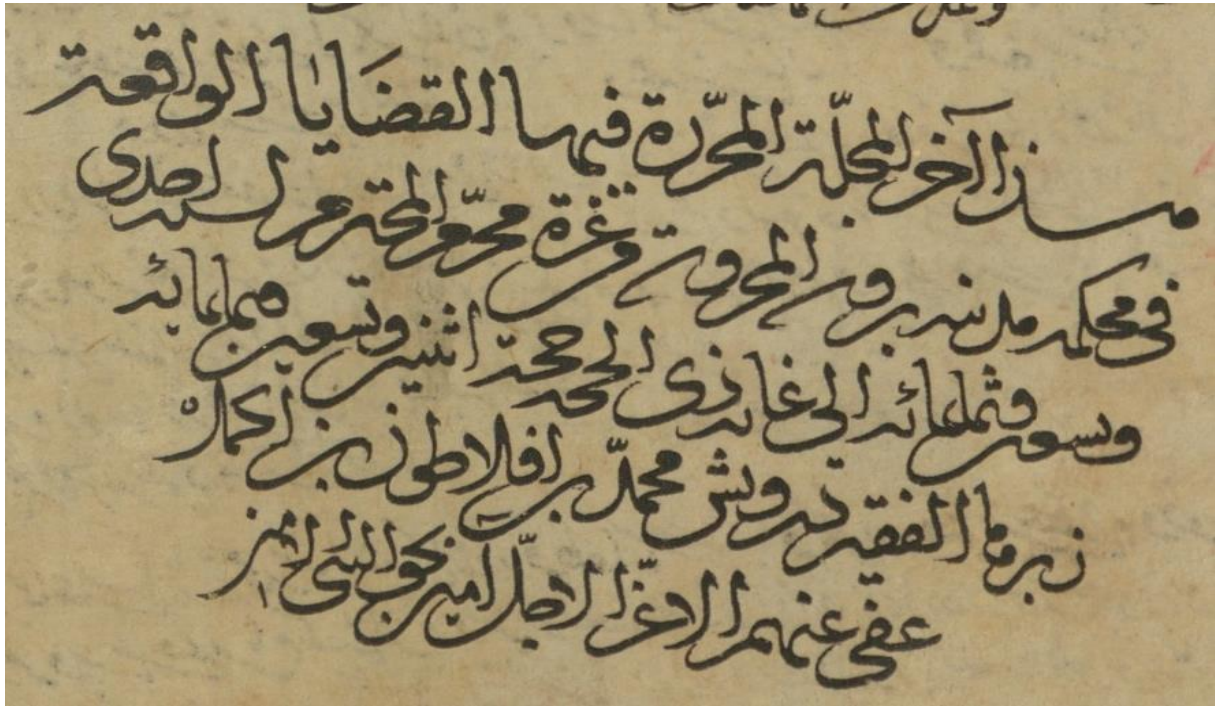
Sicilin başında ve sonunda ilgili yıllara ait kayıtların Bursa Mahkemesi'nde Derviş Muhammed b. Eflatun'un kâtipliğinde tutulduğu belirtilmiştir (A-4: 1a, 474b).

¹⁸ Sicilin başında ve sonunda toplam varak sayısının 472 olduğu not düşülmüşse de dikkatle sayıldığında 474 varak olduğu ortaya çıkmaktadır.

7.6. A-5 Numaralı (1 Muharrem 891 - 29 Zilhicce 892 / 7 Ocak 1486 - 16 Aralık 1487 Tarihli) Sicil

A-5 numaralı sicil, Osmanlı Arşivi'nde A-5 orijinal numarası, MŞH.SSC.d. kodu ve 2460 sıra numarasıyla kayıtlıdır. İlgili sicil, 467 varaktan oluşmakta olup iki yıllık Bursa Mahkemesi'ne ait kayıtları içermektedir. 1-243a. varaklarında 891 yılına ve 243a-467. varaklarında 892 yılına ait kayıtlar yer almaktadır. Kayıtların uzunlukları ile yazı tarzı ve düzenindeki farklılıklara bağlı olarak, bu sicildeki varaklarda da yer alan kayıt sayısı değişkenlik göstermektedir. Buna göre, bazı varaklarda ortalama 16-17 kayıt yer alırken, bazı varaklarda ise bu sayı 12-13'e kadar düşmektedir. Bu sicilde de ağırlıklı olarak Arapça kullanılmıştır. Sicilde tespit edilen 7.125 adet kaydın 5.972'si (%83,81) Arapça ve 1.153'ü (%16,19) Türkçe olarak yazılmıştır. Bu kayıtların 3.657'si 891 yılına, geri kalan 3.468'i ise 892 yılına aittir. Sicilde 20-29 Safer 892 tarihlerinde kâtibin hasta olduğundan dolayı kayıt tutulmadığı ve ilgili tarihlere ait kayıtların eski kassâm Mevlâna Kemal b. İlyas'ın müsveddelerinden naklinin talep edileceği belirtilmiş ise de inceleme sonucu sicilde ilgili tarihlere ait kayıtlara rastlanmamaktadır (A-05: 277b). Bu sicilin kimin kadılığı döneminde tutulduğuna dair sicilde herhangi bir başlık kaydına ve açık bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak sicilin sonunda bu iki yıllık Bursa sicilinin Derviş Muhammed b. Eflatun b. Ekmel'in kâtipliğiyle düzenlendiği belirtilmiştir. İlgili kayıt şöyledir:

Resim 10: A-5: 467b

هذا آخر المجلة المحررة فيها القضايا الواقعة في محكمة مدينة بروسه المحروسة من غرة محرم المحترم لسنة احدى وتسعين وثمانمائة الى غاية ذي الحجة حجة اثنين وتسعين وثمانمائة، زبرها الفقير درويش محمد بن افلاطون بن اكمل عفى عنهم الاعز الاجل امين بحق النبي الامين

“İş bu, Bursa Mahkemesi'nde görülen davaların kaydedildiği defterin sonudur. Bu defter, 891 yılının Muharrem ayının ilk gününden 892 yılının Zilhicce ayının sonuna kadar görülen dava ve hukukî işlemleri ihtiva etmektedir. Bu defterdeki kayıtları, fakir Derviş Muhammed b. Eflatun b. Ekmel yazmıştır. Yüce ve aziz olan Allah, onları affetsin. Âmin, Muhammedu'l-emîn hürmetine.”

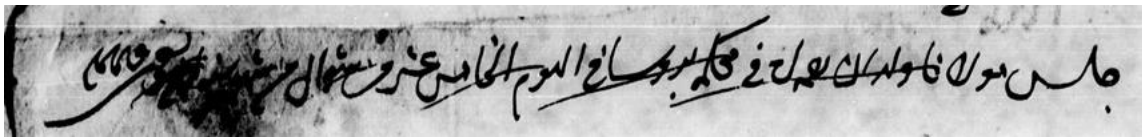
7.7. A-6 Numaralı (28 Şevval 892 – 27 Muharrem 894 / 17 Ekim 1487 – 31 Aralık 1488 Tarihli) Sicil

A-6 numaralı sicil, bir tereke defteri olup Osmanlı Arşivi'nde A-6 orijinal numarası, MŞH.SSC.d. kodu ve 2461 sıra numarasıyla kayıtlıdır. Söz konusu sicil 153 varaktan oluşmakta ve 458 tereke kaydı barındırmaktadır. 1-15. varaklarında 892 yılına, 16-141. varaklarda 893 yılına ve 142-153. varaklarında 894 yılına ait kayıtlar yer almaktadır.

7.8. A-7 Numaralı (16 Cemâziyelâhir 893 - 18 Cemâziyelâhir 895 / 28 Mayıs 1488 - 9 Mayıs 1490 Tarihli) Sicil

A-7 numaralı sicil, Osmanlı Arşivi'nde A-7 orijinal numarası, MŞH.SSC.d. kodu ve 2462 sıra numarasıyla kayıtlıdır. İlgili sicil, 473 varaktan oluşmakta¹⁹ olup yaklaşık 2,5 yıl mahkeme kaydını ihtiva etmektedir. 1-90b. varaklarında 893 yılına, 90b-358a varaklarında 894 yılına ve 358a-473. varaklarında 895 yılına ait kayıtlar yer almaktadır. Varaklarda yer alan kayıt sayısı kayıt muhtevasının uzunluğu, yazı türü, düzeni ve kâtibine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Bazı varaklarda ortalama 11-12 kayıt bulunurken, bazı varaklarda bu sayı 16-17'ye kadar çıkmaktadır. Sicilde 5.498'i (%86,91) Arapça, 828'i (%13,09) Türkçe olmak üzere toplam 6.326 kayıt bulunmaktadır. Sicilin dijital kopyasında 367-380. görüntülerde 26 sayfa ek belge yer almaktadır. Bu sayfalarda bulunan kayıtların herhangi bir kadı veya kâtibin müsveddesinden talep edilerek sicile eklendiği kuvvetle muhtemeldir. Nitekim sicilde 7-12 Ramazan 893, 25 Zilhicce 893, 4, 12, 20 ve 25 Muharrem 894 tarihlerine ait kayıtların müsveddelerinin Bursa kadı nâibi Mevlâna Kemal b. İlyas'ın defterinden talep edileceği belirtilmektedir (A-7: 43b, 88a, 93a, 96b, 101a ve 103a). Ekteki kayıtların tarihlerine bakıldığında çoğunun bu tarihlere uyduğu görülmektedir. İlgili ekte Şevvâl, Receb, Ramazan, Şaban, Zilkade, Zilhicce 893 ve Muharrem 894 tarihlerine ait 76'sı Arapça, 20'si Osmanlı Türkçesi olmak üzere toplam 96 kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlar da dikkate alındığında sicilin kayıt sayısı 6.422'ye çıkmaktadır. Bu durumda ilgili kayıtların 5.574'ünü (%86,79) Arapça ve 848'ini (%13,21) Türkçe oluşturmaktadır. Sicilin kimin kadılığı ve kimin kâtipliği döneminde tutulduğuna gelince, sicilin 290a sayfasında 15 Şevvâl 894 tarihi itibarıyla Mevlâna Vildan'ın Bursa kadısı olarak göreve başladığı kaydedilmiştir. Ancak ilgili sayfalarda Ramazan ayına ait kayıtlar bulunduğundan dolayı yanlışlıkla Şevvâl yazıldığı düşünülmektedir. İlgili kayıt şöyledir:

Resim 11: A-7: 290a

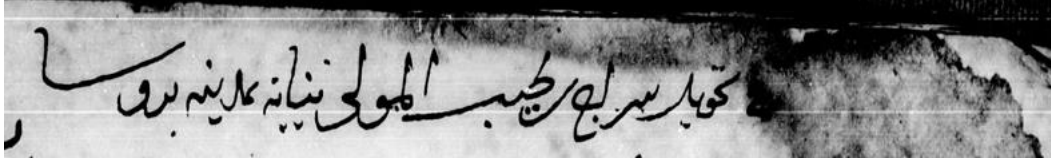
جلس مولانا ولدان رحمه الله في محكمة بروسا في اليوم الخامس عشر من شوال من شهور سنة اربعة وتسعين وثمانمائة

“Mevlâna Vildan, 894 yılı Şevval ayının on beşinci gününde Bursa Mahkemesi'nde kadılık görevine başladı.”

Ayrıca sicilde 1 Safer 894 tarihi itibarıyla Serac b. Tayyib'in Bursa Mahkeme'sine kadı nâibi olarak göreve başladığı belirtilmektedir. Söz konusu kayıt şöyledir:

¹⁹ Sicilin dijital kopyasında varak sayısı 474 olarak belirtilmiştir. Sicilde, 224. varaktan sonra 226. varak gelmektedir. Burada iki ihtimal söz konusudur. Birincisi, sayfa numaralandırması yapılırken 225. varak atlanmış ve sehven 226. varığa geçiş yapılmış. İkinci ihtimal ise 225. varak sicilin dijital kopyasında eksiktir.

Resim 12: A-7: 105b

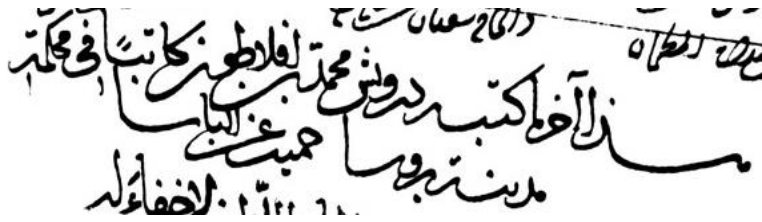

تحويل سراج بن طيب المولى نيابة بمدينة بروسا

“... Bursa şehrinde kadı nâibi olarak Serac b. Tayyib’in göreve getirilmesi...”

Ayrıca 27 Muharrem 895 tarihli ferman Bursa kadısı Mevlâna Muslihuddin’e hitaben yazılmıştır (A-7: 386a). Yukarıda görüldüğü üzere Mevlâna Kemal b. İlyas’ın da ilgili dönemde Bursa’da kadı nâibi olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bu tespitlerden hareketle ilgili sicilin Mevlâna Vildan, Mevlâna Muslihuddin, Mevlâna Kemal b. İlyas ve Mevlân Serac b. Tayyib’in kadılık dönemlerinde tutulduğu anlaşılmaktadır. Sicilin ilk 104 varagında bazı kayıtların şuhûdü’l-hâl kısmında kaydın kâtibi olarak Muhammed ismi geçmektedir (A-7: 48a-7, 48b-6, 86b-7, 97a-8 ve 100a-7). Ayrıca 104b sayfanın sonunda Derviş Muhammed b. Eflatun’un Bursa Mahkemesi kâtibi olarak kaleme aldığı son kaydı olduğu belirtilmektedir. İlgili kayıt şöyledir:

Resim 13: A-7: 104b

هذا آخر ما كتبه درويش محمد بن افلاطون كاتباً في محكمة مدينة بروسا حمية عن الباساء

“İş bu, Bursa (Allah onu sıkıntılardan korusun) Mahkemesi’nde kâtiplik yapan Derviş Muhammed b. Eflatun’un yazdığı son kayıttır.”

İlgili kayıttan sonraki kayıtların bir kısmının şuhûdü’l-hâl kısmında Lütfü isimli kişi kaydın kâtibi olarak yazılmıştır.²⁰ Dolayısıyla söz konusu sicilin 1-104. varaklarındaki kayıtların Derviş Muhammed b. Eflatun’un ve 105-473. varaklarındaki kayıtların Lütfü’nün kâtipliğinde tutulduğu anlaşılmaktadır. Son olarak sicilin 178a sayfasının başında 14 Rebîulâhîr 894 tarihinde “Bu seşenbe gününde bazı müsveddeler sehv olup evâbık defterine yazılmış idi ...” şeklinde bir not düşülmüştür. Bu nottan ilgili dönemde kaçak kölelerin bilgilerinin ayrı bir defterde tutulduğu anlaşılmaktadır.

7.9. A-7a Numaralı (13 Şaban 894 - 10 Rebûlevvel 895 / 12 Temmuz 1489 - 1 Şubat 1490 Tarihli) Sicil

A-7a numaralı sicil de bir tereke defteridir ve Osmanlı Arşivi’nde A-7a orijinal numarası, MŞH.SSC.d. kodu ve 2463 sıra numarasıyla kayıtlıdır. Söz konusu sicil, 112 varaktan oluşmakta ve toplam 248 tereke kaydı içermektedir. 1-71b. varaklarda 894 yılına ve 71b-112. varaklarda 895 yılına ait kayıtlar bulunmaktadır.²¹

²⁰ Örnek olarak bk. 105b, 106a-b, 138b, 182b, 218a-b, 241a-b, 382a-b ve 471a-b.

²¹ Hüseyin Özdeğer bu sicili A-7a yerine A-198 numaralı olarak kaydetmiştir. Bk. Özdeğer, 1988: 63

7.10. A-8 Numaralı (Evâsıt-ı Rebûlevvel 896 - Evâil-i Zilkade 897 / Ocak 1491 - Eylül 1492 Tarihli) Sicil

A-8 numaralı sicil, Osmanlı Arşivi'nde A-8 orijinal numarası, MŞH.SSC.d. kodu ve 2464 sıra numarasıyla kayıtlıdır. Bu sicil, 432 varaktan oluşmakta olup 1-241. varaklarda 896 yılına ve 243-432. varaklarda 897 yılına ait kayıtlar bulunmakta ve 242. varak da boş bırakılmıştır. Varaklarda ortalama 15-16 kayıt bulunmaktadır. Sicilde 4.920'si (%84,13) Arapça ve 928'i (%15,87) Türkçe olmak üzere toplam 5.848 kayıt bulunmaktadır. Sicilde 898 yılının 20 Zilkade, 5-6, 9-13, 26-27 Zilhicce ve 17-18 Rebûlevvel 898 tarihlerine ait kayıtların Hazret Efendi'nin kâtibî Mevlâna Murad Halife'nin müsveddelerinden talep edileceği belirtilmektedir (A-08: 234b, 236b, 242b ve 390b). Ancak ilgili tarihlere ait kayıtlar deftere intikal ettirilmemiştir. Söz konusu sicilin kimin kadılığında tutulduğuna dair sicilde açık bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak sicilin farklı sayfalarında Mevlâna Alaaddin'in Bursa kadısı ve Mevlâna Mürsel Halife'nin Bursa kadı nâibi olduğu belirtilmektedir (A-08: 69b, 93b, 126a, 141b, 178b ve 212a-b). Bu bilgilerden hareketle sicilin bu kadı ve kadı nâibin döneminde tutulduğu anlaşılmaktadır. Fakat Mevlâna Alaaddin'in 28 Rebûlevvel 897 tarihinde kadı asker olduğu belirtilmektedir (A-08: 303a). Bu tarihten sonra Bursa kadılık makamına kimin geldiğine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.²²

7.11. A-10 Numaralı (14 Rebûlâhîr 897 - 16 Rebûlâhîr 898 / 14 Şubat 1492 - 4 Şubat 1493 Tarihli) Sicil

A-10 numaralı sicil, Osmanlı Arşivi'nde A-10 orijinal numarası, MŞH.SSC.d. kodu ve 2466 sıra numarasıyla kayıtlıdır. İlgili sicil bir tereke defteri olup 218 varaktan oluşmakta ve 509 tereke kaydını içermektedir. 1-141a. varaklarında 897 yılına ve 141b-218. varaklarında 898 yılına ait kayıtlar bulunmaktadır. 203b'e 16 Rebûlâhîr 898 yılına ait kayıt yer almaktadır. İlgili varaktan sonraki varaklardaki kayıtların başında yıl 897 olarak yazılmıştır. Söz konusu varaklarda ya tasnif hatası bulunmakta veya sicil tutulurken kâtip tarafından yanlışlıkla 898, 897 olarak yazılmıştır.

7.12. A-11 Numaralı (1 Muharrem 898 - 24 Zilkade 899 / 23 Ekim 1492 - 26 Ağustos 1494 Tarihli) Sicil

A-11 numaralı Bursa sicili, Bursa Mahkemesi'ne ait yaklaşık iki yıllık hukukî kayıtları kapsamaktadır. Toplam 323 varaktan oluşan sicil, Osmanlı Arşivi'nde A-11 orijinal numarası, MŞH.SSC.d. kodu ve 2467 sıra numarasıyla kayıtlıdır. Bu çalışmada kullanılan dijital kopya üzerinden yapılan incelemeye göre, toplam 4.953 kayıt içermektedir. Sicilin ilk sayfasında başlık niteliğinde yer alan ifadeye göre, bu sicilde Bursa Mahkemesi'ne intikal eden şer'î davalar ve hukukî işlemler, Mevlâna Kivâmeddin b. Mevlâna Ömer'in kadılığı döneminde, Derviş Muhammed b. Eflatun b. Ekmel'in kâtipliğiyle kayda geçirilmiştir. Bu bilgi, hem kadı hem de kâtibin kimliğini belirterek sicilin tutanak düzenine ve resmî niteliğine dair önemli bir kayıt hüviyetindedir.

Sicilin 1-172a. varakları arasında 898 yılına, 172b-323. varakları arasında 899 yılına ait kayıtlar bulunmaktadır. Kâtip, her mahkeme günü için öncelikle günün tarihini düşmüş, ardından o gün mahkemeye intikal eden tüm dava ve hukukî işlemleri sırasıyla kaydetmiştir. Kayıt uzunlukları ve yazı tarzına bağlı olarak varaklarda yer alan kayıt sayısı değişiklik göstermekte olup bazı varaklarda ortalama 13-14 kayıt, bazı varaklarda ise 20-21 kayıt yer almaktadır. Bu durum, sicilin oldukça yoğun bir yargı ve hukukî faaliyetine işaret ettiğini

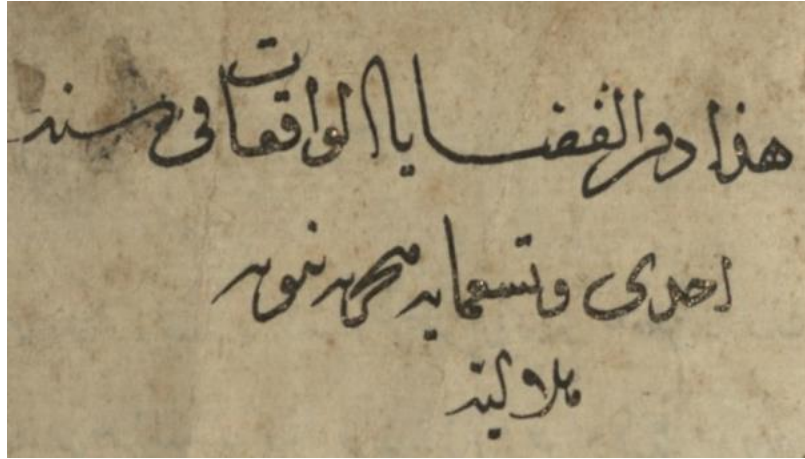
22 A-8 numaralı sicil, Osman Çetin tarafından kısa bir şekilde tanıtılmış; sicilde yer alan bazı vakıfların kredi mahiyetindeki borç verme işlemleri değerlendirilmiştir. Bk. Çetin, 2019: 528-535.

göstermektedir. Bu sicilde de yazı dili olarak genellikle Arapça tercih edilmiştir. Sicilde tespit edilen 4.953 adet kaydın 4.226'sı (%85,33) Arapça ve 727'si (%14,67) Türkçe olarak yazılmıştır.²³

7.13. A-26 Numaralı (1 Muharrem 901 - Evâhir-i Zilhicce 901 / 21 Eylül 1495 - Eylül 1496 Tarihli) Sicil

A-26 numaralı sicil, Osmanlı Arşivi'nde A-26 orijinal numarası, MŞH.SSC.d. kodu ve 2482 sıra numarasıyla kayıtlı olup Bursa Mahkemesi'nin bir yıllık kaydını içermektedir. İlgili sicil, 400 varaktan oluşmakta olup her varağında ortalama 7-8 kayıt bulunmaktadır. Sicilde 2.854 kayıt bulunmakta, kayıtların 2.554'ü (%89,48) Arapça, 300'ü (%10,52) Türkçe olarak tutulmuştur. Sicilde kayıt numaralandırmada karışıklık söz konusudur. Sicilin başından sonuna inceleme neticesinde herhangi bir kadı bilgisini içeren başlığa rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu sicilin kimin kadılığında tutulduğuna dair net bir bilgi vermek güçtür. Sicil 901 yılına ait kayıtları içermekle birlikte sicilin sonunda 8 Safer 902 tarihli bir ferman ve 24 Ramazan 904 tarihli bir borç kaydı da bulunmaktadır. Sicilin ait olduğu yıl şu ibareyle en başta belirtilmiştir:

Resim 14: A-26: 1a

هذا دفتر القضايا الواقعة في سنة احدى وتسعمائة هجرية نبوية هلالية

“Bu, hicrî-nebevî 901 yılında meydana gelen dava ve hukukî işlemlerin kaydedildiği defterdir.”

7.14. A-14 Numaralı (1 Muharrem 902 - Evâhir-i Zilhicce 902 / 9 Eylül 1496 - Ağustos 1497 Tarihli) Sicil

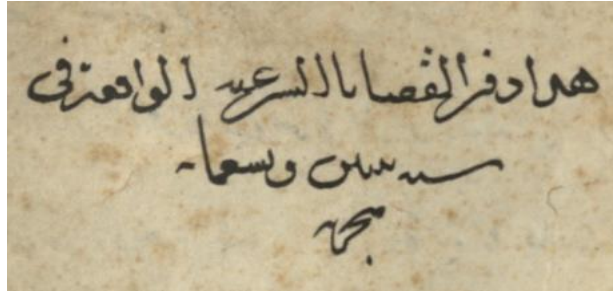
A-14 numaralı sicil, Osmanlı Arşivi'nde A-14 orijinal numarası, MŞH.SSC.d. kodu ve 2470 sıra numarasıyla kayıtlıdır. Bu sicil, Bursa Mahkemesi'nin bir yıllık kaydını ihtiva etmekte olup 379 varaktan oluşmaktadır. Sicilin her varağında ortalama 7-8 kayıt bulunmakta olup 2.568'i (%91,30) Arapça, 245'i (%8,70) Türkçe olmak üzere toplam 2.813 kayıt barındırmaktadır. Sicil, 902 yılına ait olması ile birlikte Evâhir-i Cemâzeyn 896 tarihli bir ferman da içermektedir (A-14: 205b). Söz konusu sicilde bazı kayıtların “matlab” başlığı altında özet şekilde tutulması diğer sicillerde rastlanmayıp sadece bu sicilde rastlanan bir husustur.²⁴ İnceleme neticesinde dikkatimizi çeken bir davaya işaret etmekte fayda olacağını görüyoruz. İlgili davada alacaklı alacak iddiasını ispatlayamayınca mahkeme davalıyı yemin etmesini talep etmektedir. Nasrani davalı davacının isteği üzerine İncil'i eline alarak yemin

²³ A-11 numaralı sicilin detaylı tanıtımı için bk. Habib, 2023: 24-27.

²⁴ Örnek olarak bk. 301b, 326a ve 344b.

etmektedir (A-14: 52b-4). Sicilin kimin kadılık döneminde tutulduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Sicilin ait olduğu yıl şu ibareyle en başta belirtilmiştir:

Resim 15: A-14: 1a

هذا دفتر القضايا الشرعية الواقعة في سنة اثنين و تسعمائة هجرية

“Bu, 902 hicrî yılında meydana gelen şer’î davaların kaydedildiği defterdir.”

7.15. A-12 Numaralı (Evâhir-i Şaban 902 - 9 Ramazan 904 / Nisan 1497 - 20 Nisan 1499 Tarihli) Sicil

A-12 numaralı sicil, Osmanlı Arşivi’nde A-12 orijinal numarası, MŞH.SSC.d. kodu ve 2468 sıra numarasıyla kayıtlıdır. İlgili sicil bir tereke defteridir. Sicil, 247 varaktan oluşmakta olup 703 tereke kaydını içermektedir. 1-75. varaklarında 902 yılına, 76-186. varaklarda 903 yılına ve 187-247. varaklarda 904 yılına ait kayıtlar yer almaktadır.

7.16. A-17 Numaralı (1 Muharrem 904 - 7 Şaban 904 / 19 Ağustos 1498 - 20 Mart 1499 Tarihli) Sicil

A-17 numaralı sicil, Osmanlı Arşivi’nde A-17 orijinal numarası, MŞH.SSC.d. kodu ve 2473 sıra numarasıyla kayıtlıdır. Sicilin Osmanlı Arşiv Başkanlığı tarafından hazırlanan bilgi formunda ciltli, ebrulu ve 19x27 ebadında olduğu belirtilmiştir. Sicil 220 varaktan oluşmakta olup her varakta ortalama 8-9 kayıt yer almaktadır. İlgili sicilde 1.519’u (%91,29) Arapça ve 145’i (%8,71) Türkçe olmak üzere toplam 1.664 kayıt bulunmaktadır.²⁵ Sicilin kimin kadılığında tutulduğuna dair herhangi bir başlık kaydı ve bilgiye rastlanmamıştır.

7.17. A-16 Numaralı (8 Şaban 904 - Evâhir-i Zilhicce 904 / 21 Mart 1499 - Temmuz 1499 Tarihli) Sicil

A-16 numaralı sicil, Osmanlı Arşivi’nde A-16 orijinal numarası, MŞH.SSC.d. kodu ve 2472 sıra numarasıyla kayıtlıdır. İlgili sicil, 125 varaktan oluşmakta olup toplam 1.085 kayıt içermektedir.²⁶ Bu kayıtların 1.017’si (%93,74) Arapça, 68’i (6,26) Türkçe olarak yazılmıştır. A-17 numaralı sicilde biri Arapça, diğeri Latince olmak üzere iki adet varak numaralandırması bulunmaktadır. Arapça numaralandırmada son varağın numarası 222’dir.²⁷ Akabinde A-16 numaralı sicilin varak numaralandırması da 223’ten başlamaktadır. Yani numaralandırmayı yapan kişi bu iki defteri tek bir defter olarak numaralandırmıştır. Ayrıca A-17 numaralı sicilin

²⁵ Sicilin dijital kopyasındaki numaralandırmada toplam kayıt sayısı 1.639 olarak belirtilmiştir. İnceleme sonucunda sayfa sonlarına yan şekilde yazılan kayıtlar bir önceki kaydın devamı olarak değerlendirilmiştir. Halbuki ilgili kayıtların çoğu müstakil kayıtlardır.

²⁶ Sicilin dijital kopyasında kayıt numaralandırmasında sicilin kayıt sayısı 1.073 olarak belirtilmiştir. Bir önceki sicil için ifade edilen sebebe binaen eksik numaralandırılmıştır.

²⁷ Ancak iki varak atlandığı için sicilin varak sayısı 220’dir.

son kaydı 7 Şaban 904 tarihlidir ve son sayfasında “mine’l-erbi’â 8 Şaban sene 94” notu yer almaktadır. Aynı not A-16 numaralı sicil ilk sayfasının başında da yer almaktadır. Yani tarih olarak A-17 numaralı sicilde kalan tarihten itibaren bu sicil tutulmuştur. Ayrıca her iki sicilin yazı şekli aynı olduğundan dolayı her ikisini aynı kâtibin kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Bütün bu tespitlerden hareketle A-16 numaralı sicil müstakil bir sicil olmayıp A-17 numaralı sicilin devamı ve bir parçası olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte A-17 numaralı sicilin bitimi itibarıyla müstakil bir sicil olarak bu defterin tutulma ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir.

7.18. A-13 Numaralı (1 Rebûlâhîr 905 - 30 Zilkade 905 / 5 Kasım 1499 - 27 Haziran 1500 Tarihli) Sicil

A-13 numaralı sicil, Osmanlı Arşivi’nde A-13 orijinal numarası, MŞH.SSC.d. kodu ve 2469 sıra numarasıyla kayıtlıdır. İlgili sicil bir tereke defteri olup 95 varaktan oluşmakta ve 272 tereke kaydı ihtiva etmektedir. Söz konusu sicilin 1-86. varaklarında 905 yılına ait kayıtlar yer almaktayken 87-95. varaklarında Zilhicce 908 ve Muharrem 909 tarihlerine ait kayıtlar bulunmaktadır.

7.19. A-18 Numaralı (1 Muharrem 906 - 30 Zilhicce 906 / 28 Temmuz 1500 - 16 Temmuz 1501 Tarihli) Sicil

A-18 numaralı sicil, Osmanlı Arşivi’nde A-18 orijinal numarası, MŞH.SSC.d. kodu ve 2474 sıra numarasıyla kayıtlıdır. Bu sicil bir yıllık Bursa Mahkemesi’ne ait kayıtları içermekte olup Bursa’nın XV. asra ait bilinen son sicildir. İlgili sicil, 358 varaktan oluşmakta olup 4.090’ı (%94,50) Arapça, 238’i (%5,50) Türkçe olmak üzere toplam 4328 kayıt içermektedir. Her varağında ortalama 10-11 kayıt yer almaktadır. Sicilde kayıtların kimin kadılığı döneminde tutulduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak XV. yüzyıl ile ilgili 18 defter ve 7 sicil parçası olmak üzere toplam 25 Bursa kadı sicili tespit edilmiştir. Ancak bu sayı, yalnızca mevcut verilerle ve tarafımızdan ulaşılan sicillerle sınırlıdır. Bu nedenle verilen rakam kesin (nihai) bir sayı olarak değerlendirilmemelidir. İleride yapılacak yeni arşiv çalışmaları ve keşiflerle XV. yüzyıla ait farklı sicillerin veya sicil parçalarının ortaya çıkması ihtimal dâhilindedir.

XV. yüzyıla ait Bursa kadı sicillerinin toplam varak sayısı 5.471, kayıt sayısı ise 59.391 olarak tespit edilmiştir. Her ne kadar defterler sayfa sayfa dikkatli şekilde incelenmiş ve kayıtlar birebir sayılmışsa da, bu rakamlar mutlak bir kesinlik arz etmemektedir.

XV. yüzyıl Bursa kadı sicillerinin içerdiği kayıtların %88,70’i Arapça, %11,30’u Türkçe olarak yazılmıştır. Bu dağılım, XV. yüzyıl Osmanlı kadı sicillerinde Arapçanın resmî ve hukukî işlemlerde kurumsal dil olarak tercih edildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, ilgili dönemde Osmanlı hukuk pratiğinde Arapçanın güçlü bir gelenek ve otorite dili olarak konumlandığını göstermektedir. Bununla birlikte XV. yüzyıla ait ilk defterden itibaren ciddi anlamda nadir diyemeyeceğimiz sayıda Türkçe kaydın da bulunması, Osmanlı kâtiplerinin tüm kayıtları yalnızca Arapça ile tutmadıklarını ve erken dönemlerden itibaren mahkeme kayıtlarında Türkçeye de yer verildiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, Arapçanın hâkim olduğu bir dönemde Türkçenin de hukuk dili olarak yavaş yavaş teşekkül etmeye başladığını göstermektedir. Dolayısıyla Osmanlı’da Arapçanın yanında Türkçenin de hukuk dili olarak kurumsallaşma sürecine girdiğini ve bu sürecin XV. yüzyıldan itibaren izlenebileceğini göstermektedir.

Söz konusu siciller şekil bakımından incelendiğinde, başlıklandırma usulleri, tarih düşme geleneği, farklı hat türlerinin kullanımı ve kayıt çeşitliliği gibi hususlar bakımından kadı

sicillerinin zaman içerisinde daha düzenli ve sistematik bir yapıya kavuştuğu görülmektedir. Bu durum, Osmanlı hukukî bürokrasisinin erken dönemlerden itibaren belirli bir kayıt geleneği ve kurumsal düzen içerisinde geliştiğini göstermektedir.

XV. yüzyıl, Osmanlılar açısından hukuk uygulamalarının teşekkül ettiği erken bir dönemi temsil etmektedir. Bu bağlamda, XV. yüzyıla ait Bursa kadı sicilleri, Osmanlı hukuk sisteminin oluşum sürecini, İslam hukukunun erken Osmanlı uygulamalarını ve fikhî meselelerin toplumsal hayata nasıl yansıdığını ortaya koyan temel birincil kaynaklar arasında yer almaktadır. Söz konusu siciller, hukukî uygulamaların dönemin sosyal, iktisadî ve idarî şartları doğrultusunda şekillendiğini göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Çalışmada incelenen erken dönem kadı sicilleri, bey', borç, ortaklık, ticaret, icâre, vekâlet ve kefalet gibi akitlerin yanı sıra vasiyetler, vakıf işlemleri ve çeşitli dava ve tescil kayıtlarını ihtiva etmektedir. Bu zengin muhteva, fıkhnın yalnızca normatif bir disiplin olmadığını, aynı zamanda toplumsal hayat içerisinde işleyen canlı bir hukuk pratiği olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle siciller, klasik fıkhn eserlerinde sınırlı ölçüde yer verilen uygulama boyutunu görünür kılmakta ve teorik hükümler ile tarihsel toplumsal gerçeklik arasındaki ilişkinin somut örnekler üzerinden izlenmesine imkân sağlamaktadır. Dolayısıyla bu siciller, İslam hukukunun değişmez ve statik bir yapıdan ibaret olmadığını, aksine zaman, mekân ve toplumsal ihtiyaçlara bağlı olarak sistematik bir şekilde uygulandığını ortaya koyan en erken tarihli belgeler arasında bulunmaktadır.

İslam hukuk tarihi literatüründe genellikle teorik eserlerin merkeze alındığı, uygulamaya dair kaynakların ise sınırlı ölçüde kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, tarihsel hukukî tecrübenin yeterince değerlendirilmemesine yol açmaktadır. Bu çerçevede, kadı sicilleri gibi doğrudan uygulamayı yansıtan birincil arşiv kaynakları üzerine yapılacak çalışmaların, Osmanlı hukuk tarihine dair birikimi İslam hukuku disiplini içerisinde daha sağlam ve nitelikli biçimde tartışmaya açacağı söylenebilir. Böylece hem İslam hukukunun tarihsel sürekliliği daha sağlıklı biçimde kavranacak hem de güncel hukukî meselelerin değerlendirilmesinde tarihsel tecrübeden yararlanma imkânı ortaya çıkacaktır.

Son olarak, en erken tarihli Osmanlı kadı sicilleri olarak XV. yüzyıl Bursa kadı sicilleri, yalnızca İslam ve Osmanlı hukuk tarihi açısından değil, aynı zamanda dönemin dil özelliklerinin, bürokratik yapısının ve toplumsal ilişkiler ağının anlaşılması bakımından da son derece zengin ve vazgeçilmez kaynaklar niteliğindedir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları: Millî Kütüphane Bursa Kadı Sicilleri (BKS)

A-199 (Muharrem 860 - Rebûlâhîr 913 / Aralık 1455 - Ağustos 1507)

A-1 (Cemâziyelâhîr 867 - Rebûlâhîr 868 / Mart 1463 - Aralık 1463)

A-2 (Zilhicce 870 - Rebûlevvel 872 / Temmuz 1466 - Ekim 1467)

A-3 (Safer 883 - Muharrem 886 / Mayıs 1478 - Mart 1481)

A-4 (Muharrem 889 - Zilhicce 890 / Ocak 1484 - Ocak 1486)

A-5 (Muharrem 891 - Zilhicce 892 / Ocak 1486 - Aralık 1487)

- A-6 (Şevval 892 - Muharrem 894 / Ekim 1487 - Aralık 1488)
A-7 (Cemâziyelâhir 893 – Cemâziyelâhir 895 / Mayıs 1488 – Mayıs 1490)
A-7a (Şaban 894 - Rebîülevvel 895 / Temmuz 1489 - Şubat 1490)
A-8 (Rebîülevvel 896 - Zilkade 897 / Ocak 1491 - Eylül 1492)
A-10 (Rebîülâhir 897 - Rebîülâhir 898 / Şubat 1492 - Şubat 1493)
A-11 (Muharrem 898 - Zilkade 899 / Ekim 1492 - Ağustos 1494)
A-26 (Muharrem 901 - Zilhicce 901 / Eylül 1495 - Eylül 1496)
A-14 (Muharrem 902 - Zilhicce 902 / Eylül 1496 - Ağustos 1497)
A-12 (Şaban 902 - Ramazan 904 / Nisan 1497 - Nisan 1499)
A-17 (Muharrem 904 - Şaban 904 / Ağustos 1498 - Mart 1499)
A-16 (Şaban 904 - Zilhicce 904 / Mart 1499 - Temmuz 1499)
A-13 (Rebîülâhir 905 - Zilkade 905 / Kasım 1499 - Haziran 1500)
A-18 (Muharrem 906 - Zilhicce 906 / Temmuz 1500 - Temmuz 1501)

Diğer Kaynaklar

- Abacı, N. (2001). *Bursa Şehri'nde Osmanlı hukukunun uygulanması (17. yüzyıl)*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aydın, M. Â. (2020). *Osmanlı hukuku Devlet-i Aliyye'nin temeli*. İsam Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1966). Edirne Askeri Kassamı'na ait tereke defterleri (1545-1659). *Belgeler*, 3(5-6), 1-479.
- Bozkurt, F. (2012). Yetimi kolla, malını koru! Tereke defterleri ve yetim malları (1785-1875). *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), 69-90.
- Çetin, O. (1994). *Sicillere göre Bursa'da ihtida hareketleri ve sosyal sonuçları (1472-1909)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çetin, O. (2016). XV. yüzyıla ait Bursa kadı sicilleri ve A 199/208 nolu kadı sicili. A. Bilge Zafer (Ed.), *Fatih Sultan Mehmed Han ve Dönemi Kitabı* içinde (517-531. ss.), Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Çetin, O. (2019). 1491-492 yıllarında Cebealibey vakfından alınan kredilerle ilgili bazı tespitler. N. Alkan Günay (Ed.), *Sultan II. Bayezid Dönemi ve Bursa Kitabı* içinde (524-542. ss.), Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Erkan, N. (2015). *Osmanlı Üsküdarı'nda toplumsal hayat (18. asır Üsküdar'da müslim-gayrimüslim ilişkileri)*. Üsküdar Belediyesi Yayınları.
- Faydalı, N. (2010). *18 numaralı Kırşehir şer'iyye sicilinin (h.1325-1326, r. 1323, m. 1907-1908) transkripsiyonu, İslam hukuku açısından tahlil ve değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gedikli, F. (2018). *Osmanlı şirket kültürü: XVI-XVII. yüzyıllarda mudârebe uygulaması*. İz Yayıncılık.
- Güler, Ü. (2019). *Osmanlı Kıbrısı'nda müslim-gayrimüslim ilişkileri (17. ve 18. yy)*. Fecr Yayınları.

- Habib, H. (2019). *H.1008-1009/m.1599-1600 tarihli B-18 numaralı Bursa şer'iyye sicilinin tasnifi ve fıkıh ilmi açısından tahlili*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Habib, H. (2023). *Osmanlı hukukunda finans temin yöntemleri: XV-XVI. asır Bursa şer'iyye sicilleri örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Habib, H. (2024). Osmanlı hukukunda bürokratik geleneğin tesisi: Bursa kadılığı ve kadı sicillerinin oluşumu. *Kadim Dergisi*, (7), 157-175.
- Habib, H. & Yıldız, K. (2026). İslam Hukuku alanında kadı sicili çalışmalarında yeni yaklaşımlar ve bulgular: metodolojik bir analiz ve öneri. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 460-478.
- Hızlı, M. (2003). Bursa mahkeme sicilleri rehberi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(1), 367-426.
- İnalcık, H. (1947). Bursa şer'iyye sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in fermanları. *Belleten*, 11(44), 693-708.
- İnalcık, H. (1953). 15. asır Türkiye iktisadî ve ictimai tarihi kaynakları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15(1-4), 51-75.
- İnalcık, H. (1988). Osmanlı idare, sosyal ve ekonomik tarihiyle ilgili belgeler: Bursa kadı sicillerinden seçmeler (II. sicil 1 Safer 883-Muharrem 886). *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 13(17), 1-41.
- Köseoğlu, N. (1946). *Tarihte Bursa mahalleleri: XV ve XVI. yüzyıllarda*. Bursa Halkevi.
- Özcan, T. (2003). *Osmanlı para vakıfları: Kanûnî dönemi Üsküdar örneği*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özdeğer, H. (1988). *1463-1640 yılları Bursa şehri tereke defterleri*. İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayınları.
- Parlak, T. (2025). Yök ulusal tez merkezinde yayımlanmış şer'iyye sicillerinin bibliyografik denetimi açısından kavramsal analiz ve bibliyografyası. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü.
- Pay, S. (2001). Bursa kadı defterleri ve önemi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 87-95.
- Pay, S. (2013). Bursa'nın hafızası: Bursa şer'î mahkeme sicilleri. *Bursa Kütüphaneleri*, (2), 193-210.
- Sofuoğlu, H. (2010). *İslam hukukunun uygulaması açısından Manisa şer'iyye sicilleri (1625-1650)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tak, E. (2019). *XVI-XVII. yüzyıl Üsküdar şer'iyye sicilleri: diplomatik bilimi bakımından bir inceleme*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Toprak, M. B. (2025). *Osmanlı İstanbulu'nda eşitsizlik: terekeler üzerinden demografi ve servet analizi*. Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Yıldız, K. (Ed.) (2023). *Terekeler neyi derler? Miras kayıtlarının izinde Osmanlı araştırmaları*. Ketebe Yayınları.

Yılmaz, Ö. (2020). *H.1313-1315 tarihli C-147 numaralı Bursa şer'iyye sicilinin 49-97 varakları arasındaki kayıtların fıkıh ilmi açısından tahlil ve tasnifi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EXTENDED ABSTRACT

This article examines the fifteenth-century Bursa qadi registers. Although qadi registers constitute primary sources that directly reflect the legal life of Islamic societies, the emergence and institutionalization of this recording tradition have not yet been fully clarified. While the origins of judicial record-keeping can be traced back to the Umayyad period, no independent and systematic court registers from Islamic states outside the Ottoman Empire have survived to the present day. The earliest extant examples of Ottoman qadi registers are preserved in the Bursa court records collection, which consists of more than one thousand volumes and was produced in Bursa, one of the principal centers where the Ottoman judicial and bureaucratic structure took shape.

Accordingly, the fifteenth-century Bursa registers constitute the earliest and only surviving systematic collection of court registers in codex form within the Islamic world, occupying a crucial position in understanding the formation of the Ottoman record-keeping tradition. Furthermore, these registers possess considerable historical and scholarly value, as they preserve both early Ottoman legal practices and the practical implementation of Islamic law. The survival of an Ottoman register dated 860/1455–1456, the earliest known extant Ottoman court register, demonstrates that systematic and institutionalized record-keeping had already emerged during the reign of Mehmed II.

This study analyzes the fifteenth-century Bursa qadi registers in order to investigate the development of judicial recording practices. Each register was systematically examined from beginning to end. The chronological scope of each register, the qadis and clerks responsible for its compilation, the total number of folios and records, and the linguistic distribution of the entries (Arabic-Turkish) were identified. In light of these findings, the registers were evaluated within the framework of the emergence and institutionalization of the Ottoman bureaucratic tradition, and their legal significance was discussed.

The research identified a total of twenty-five Bursa qadi registers related to the fifteenth century, consisting of eighteen complete registers and seven register fragments. Nevertheless, this number is limited to the currently accessible materials and should not be regarded as definitive, since future archival discoveries may reveal additional registers or fragments.

The fifteenth-century Bursa qadi registers contain a total of 5,471 folios and 59,391 records. Although the registers were carefully examined page by page and the records individually counted, these figures should not be considered absolutely final. Of the records, 88.70% were written in Arabic and 11.30% in Turkish. This distribution clearly demonstrates that Arabic functioned as the dominant institutional language of official and legal procedures in fifteenth-century Ottoman court registers. At the same time, the presence of a considerable number of Turkish records, even in the earliest registers, indicates that Ottoman scribes did not exclusively employ Arabic and that Turkish had already begun to emerge as a language of legal documentation during this period.

The fifteenth century represents an early phase in the formation of Ottoman legal practices. In this respect, the Bursa qadi registers constitute indispensable primary sources for understanding the development of the Ottoman legal system, the early Ottoman application of Islamic law, and the reflection of juristic principles in social life. These registers demonstrate how legal practices were shaped by the social, economic, and administrative conditions of the period.

Studies on the history of Islamic law have generally focused on theoretical works, while practical sources have remained comparatively underutilized. This situation has limited a comprehensive understanding of historical legal experience. In this context, studies based on primary archival sources directly reflecting legal practice, such as qadi registers, can contribute to a more substantial and nuanced discussion of Ottoman legal history within the broader discipline of Islamic law. Such research will not only facilitate a clearer understanding of the historical continuity of Islamic law but also provide an opportunity to benefit from historical legal experience in evaluating contemporary legal issues.

Finally, as the earliest extant Ottoman qadi registers, the fifteenth-century Bursa registers are invaluable not only for Islamic and Ottoman legal history but also for understanding the linguistic features, bureaucratic structures, and social networks of the early Ottoman world.